

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра психології і туризму

Кваліфікаційна робота на тему: «Туристсько-рекреаційний потенціал Чернігівської області»

*Допущено до захисту
«24» листопада 2022 року*

здобуча вищої освіти групи Т01-21
денної форми здобуття освіти
факультету туризму, бізнесу і психології
освітньої програми Туризмознавство
за спеціальністю 242 Туризм

Калініченка Євгенія Олександровича

*Завідувач кафедри
психології і туризму
д. психол. н., проф.
Бондаренко Олександр Федорович*

Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Зінченко Віктор Анатолійович

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Науково-теоретичне обґрунтування понять про туристично-рекреаційний потенціал.....	6
1.1 Історіографія питання.....	6
1.2 Загальна характеристика поняття.....	14
1.3 Наукові погляди на вдосконалення визначення про туристично-рекреаційний потенціал.....	28
Розділ 2. Аналіз і оцінка туристичного потенціалу Чернігівської області.....	35
2.1 Історико-культурна і природно-географічна спадщина як основа туризму в області.....	34
2.2 Туристична інфраструктура та її особливість.....	44
2.3 Сучасний стан туризму Чернігівської області та представники туристичної галузі у даному регіоні.....	52
Розділ 3. Перспективи розвитку туристично-рекреаційного потенціалу.....	64
3.1 Відновлювально-реставраційні процеси як наслідок російської агресії.....	64
3.2 Стратегічні напрямки розвитку туризму в Чернігівській області.....	72
3.3 Рекомендації щодо вдосконалення та подальшого розвитку туристичної сфери в даному регіоні.....	82
Висновки	91
Список використаних джерел.....	95

ВСТУП

Тема: Туристсько-рекреаційний потенціал Чернігівської області

Актуальність теми: Етап розвитку сучасного суспільства характеризується посиленням ролі розваг у процесі відновлення фізичних сил людини. Під час рекреації природа є одним із головних факторів відпочинку та оздоровлення, відновлення фізичних і нервово-психічних сил людини. Історична закономірність взаємодії суспільства і природи виявляється в тому, що зі зростанням економічного розвитку і безперервним розширенням впливу людини на природу люди все більше усвідомлюють необхідність охорони природного середовища, його розважальна функція стає все більш важливою. Дана тема є актуальною в контексті дослідження процесів взаємодії людини з природою.

Об'єкт дослідження - рекреаційно-туристичні ресурси Чернігівської області.

Предмет дослідження - структурно-динамічні характеристики рекреаційно-туристичного потенціалу Чернігівської області.

Мета роботи: дослідження розвитку туристично-рекреаційного потенціалу та визначення структурно-динамічної характеристики рекреаційно-туристичного потенціалу Чернігівської області.

Завдання роботи:

- розглянути історіографію питання;
- визначити загальну характеристику поняття;
- розглянути наукові погляди на вдосконалення визначення про туристично-рекреаційний потенціал;
- розглянути історико-культурну і природно-географічну спадщину як основу туризму в області;
- розглянути туристичну інфраструктуру та її особливість;
- проаналізувати сучасний стан туризму Чернігівської області;

- провести аналіз необхідності відновлювально-реставраційних процесів як наслідку російської агресії;
- розглянути стратегічні напрямки розвитку туризму в Чернігівській області;
- надати рекомендації щодо вдосконалення та подальшого розвитку туристичної сфери в даному регіоні.

Методи дослідження – описовий, географічний, математичний, економічний, методи систематики – класифікації, типології, та розроблення оцінних шкал ресурсознавства, методи регіональної економіки (концепція міжгалузевих комплексів).

Вивченням туристично-рекреаційного потенціалу Чернігівської області займаються наукові співробітники багатьох університетів: А. В. Гуцола, К. А. Поливач, В. Ф. Данильчук, І. Т. Твердохлебова, Г. І. Денисик, Н. В. Корж, В. О. Джамана, С. В. Дутчак, В. К. Євдокименко, А. М. Іванова, Г. І. Михайліченко, К. В. Кружаліна Т. Ф. Панченко, О.Бейдик, М. П. Крачила, В. В. Горун, Г. І. Михайліченко, В. Ф. Семенова, О. М. Сердюк, В. В. Паппа, К. В. Федорченко, О. С. Кускова, Е. Кушена, Д. І. Басюк, А. В. Гуцола, Н. Лейпера, Г. Ліндквіста, Л. Ю. Мажар, К. Холла та інші.

Розділ 1. Науково-теоретичне обґрунтування понять про туристично-рекреаційний потенціал

1.1 Історіографія питання

Незважаючи на те, що в науковій літературі поняття туристично-рекреаційний потенціал використовується досить часто, єдності підходів до його змісту в даний час немає.

З активізацією туристичної діяльності формуються, уточнюються та вдосконалюються концептуальні механізми, що стосуються сфери туризму та дозвілля. Отже, спочатку наукове співтовариство вирішило використовувати визначення «рекреація» (рекреаційна діяльність, рекреаційні ресурси тощо). Сьогодні все ширше використовується поняття комплексів, що поєднує різні аспекти діяльності в рамках туристсько-господарського комплексу. Так, наприклад, можна зустріти словосполучення «туристично-рекреаційний ресурс», «туристично-рекреаційна діяльність», «туристично-рекреаційний комплекс», «туристично-рекреаційний потенціал», тим самим підкреслюючи новий підхід до сучасних потреб господарського комплексу, не змінюючи сутнісне наповнення понять, які були запроваджені попередніми дослідниками.

Аналіз наукових публікацій показує, що в одних роботах використовується термін «туристичний ресурс», в інших «туристичний потенціал», а іноді ці поняття вживаються одночасно як синоніми. У багатьох публікаціях використовуються такі словосполучення, як «туристсько-рекреаційний потенціал» і «рекреаційно-туристичний потенціал». Усе це зумовлює необхідність уточнення концептуального інструментарію їх застосування в науковій і практичній діяльності при дослідженні проблем і перспектив розвитку туризму. Варто зазначити, що конкретні значення, вкладені різними авторами у визначення «туристично-рекреаційний потенціал», часто є дуже складними, оскільки немає загальновідомого та загальноприйнятого трактування у сфері

туризму. У той же час природа даного визначення не є простою і повинна бути більш-менш обмежена різкими межами в туризмі.

Термін «рекреаційний потенціал» був введений на початку 80-х років ХХ ст. М. Ф. Реймерсом та О. В. Яблоковим, які визначали його «одним з показників природного потенціалу, що відображає ступінь спроможності природної території чинити на людину позитивний фізичний, психічний і соціально-психологічний вплив під час відпочинку»[1].

За визначенням О. І. Шаблія і З. О. Касянчука, рекреаційний потенціал – «система природних і суспільних об'єктів, їх властивостей і відношень, які можуть використовуватись або використовуються для цілей оздоровлення чи відновлення (рекреації), поповнення, розширення чи нагромадження (акумуляції) духовних і фізичних сил людини у вільний від основного виду її діяльності час»[8].

Поняття «рекреаційний потенціал території» вперше було введено І.І. Дедю в 1989 році: «це здатність території забезпечувати певну кількість відпочиваючих психофізіологічним комфортом і можливістю для відпочинку (спортивно-зміцнювальної діяльності) без деградації природного середовища. Виражається числом людей (або людиноднів) на одиницю площі» [10].

На думку В. І. Мацоли «потенціал рекреаційної території визначається природно-ресурсною та соціально-економічною базою, загальною якістю природних та соціально-економічних умов та рекреаційною місткістю» [14].

Ю. Є. Дащук визначає рекреаційний потенціал регіону як «інтегровану систему взаємозв'язків та властивостей, що характеризуються здатністю використовувати природні ресурси, реалізуючи при цьому можливості, крізь призму умов, які продукують готовність до ведення рекреаційної діяльності, що здійснюється під впливом комплексу засобів для задоволення потреб рекреанта у відпочинку та відновленні»[18].

Ю. В. Шабардіна пропонує рекреаційний потенціал регіону визначати як «інтегральний показник, що характеризує кількісний і якісний склад

рекреаційних ресурсів, а також умови і можливості їх ефективного використання в межах певного регіону в конкретний час».

Дж. Крипендорф подає таке визначення поняття туристський потенціал- «це можливість територій створювати кінцевий продукт (комплекс матеріальних і нематеріальних елементів, щоб забезпечувати задоволення потреб і вигоду туристам, запропоновану для споживання) і розвивати економічно важливий туризм, причому необов'язково цей потенціал використовувати, головне, щоб він існував» [21].

Горин В. Г. під рекреаційно-туристичним потенціалом розуміє «сукупність як безпосередньо рекреаційно-туристичних ресурсів, так і всіх наявних ресурсів (природно-ресурсні, виробничі, трудові, фінансово-інвестиційні, технологічні, інформаційні та екологічні) і можливостей відповідного регіону, які можуть бути використані або використовуються в цілях виконання фізіологічного існування людини (відпочинок, оздоровлення та туризм), забезпечення діяльності суб'єктів рекреаційно-туристичної галузі економіки, досягнення стійкості регіонального розвитку» [1].

Пошук у популярній серед користувачів мережі Інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» довів, що існує безліч визначень поняття потенціал, які вживаються в залежності від галузі знань. Наприклад, у вивченні людської діяльності виділяють: потенційні можливості людини - як потенційні задатки, які може надалі розвивати індивід; трудові можливості - як сукупність якостей людини, що визначають її можливості і межі участі в творчій діяльності артиста Творчий потенціал виконавця - як генетичні та фізіологічні вокальні дані, сценічна майстерність, притаманна виконавцеві креативність, може бути підвищений за допомогою психофізичного саморозвитку та інших методів різних спеціалістів.

У таблиці 1.1 наведені висловлювання різних авторів щодо визначення поняття «туристично-рекреаційний потенціал».

Таблиця 1.1

**Тлумачення визначення «туристично-рекреаційний потенціал» у
науковій спеціалізованій літературі**

Автор	Визначення
Кусков А. С., Лісікова О. В	«Туристично-рекреаційним потенціалом території називають відношення між фактичною і гранично можливою чисельністю туристів, яка визначається виходячи з наявності туристично-рекреаційних ресурсів. Туристично-рекреаційний потенціал – це здатність території прийняти певну (граничну) кількість туристів (рекреантів), при якій не відбувається порушення стану природної та екологічної рівноваги».
Дроздов А. В	«Туристично-рекреаційний потенціал - сукупність пов'язаних з певним об'єктом (територією) природних і рукотворних тіл та явищ, а також умов, можливостей і засобів, придатних для формування туристичного продукту та здійснення відповідних турів, екскурсій, програм».
Ніколаєнко Т. В.	«Під туристично-рекреаційним потенціалом території розуміється вся сукупність природних, культурноісторичних, соціально-економічних, геополітичних та інших передумов для організації рекреаційної діяльності на певній території. Під туристично-рекреаційним потенціалом території розуміється наявність на ній певних унікальних або, принаймні, цікавих не тільки для місцевих жителів об'єктів».
Гуляєв В. Г., Селіванов І. А.	«Туристично-рекреаційний потенціал – сукупність якісних та кількісних характеристик природних, історико-культурних та інших ресурсів території, а також її туристичної інфраструктури, що впливають на розвиток туризму та рекреації».
Шабаліна Н. В.	«Туристично-рекреаційний потенціал – це сукупність туристично-рекреаційних ресурсів, їх територіальних поєднань і умов, що сприяють задоволенню потреб населення в туристичній та рекреаційній діяльності».
Козирев В. М.	«Туристично-рекреаційний потенціал – здатність наявних туристично-рекреаційних ресурсів регіону приносити доходи різним економічним суб'єктам у певний період часу».

Дутчак С.В.	«Туристично-рекреаційний потенціал території формують ті ресурси, які на сьогоднішній день використовуються, а також ті, які через низку об'єктивних соціально-економічних причин недоступні, але можуть бути використані за певних умов. Туристично-рекреаційний потенціал включає два поняття, які нерозривні та взаємодоповнюють одне одного: рекреаційний потенціал, як природну складову, тобто ступінь здатності території позитивно впливати на фізичний, психічний та соціально-психологічний стан людини під час відпочинку, та туристичний потенціал – культурно-історичну спадщину – як антропогенну складову, а також певні ландшафтні комплекси, де відбувається туристична діяльність, знаходяться окремі природні або антропогенні туристичні об'єкти, які відвідуються туристами, зокрема музеї, пам'ятки культури, архітектури, археології, традиції населення, народні промисли тощо».
Севастьянова С. А.	«Сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним потенціалів регіону, які використовуються в туристичній діяльності, а також нових, сформованих у процесі цієї діяльності та використовуваних чинників виробництва регіону».

Розроблено автором на основі [2,3,9,36]

Тому багато авторів наукових праць бачать потенціал як сукупність взаємопов'язаних ресурсів, необхідних для досягнення певних цілей. Туристсько-рекреаційний потенціал – досить широке поняття, яке охоплює багато детермінант туристично-відпочинкової привабливості регіону.

При вивченні рекреаційного потенціалу регіону можна спостерігати послідовне ускладнення його складу: сьогодні, за рахунок соціально-економічного складу, відбувається значне розширення туристичних ресурсів у бік класичної структури природних та історико-культурних ресурсів.

На думку хорватського дослідника Едварда Кушена, ресурсами є і «туристичні атракції, які поділяються на реальні та потенціальні» [8].

У свою чергу фактори, що формують рекреаційний потенціал території, поділяються на дві частини: прямі, безпосередньо споживані в процесі рекреаційного природокористування (розміщення, організація туристичного обслуговування, дестинації) та непрямі (посередницькі), що забезпечують

хороші умови: географічні розташування, транспортне сполучення, соціальна інфраструктура, рівень захищеності території, якість планування території, зовнішній вигляд забудови, вулиць і парків, політична стабільність.

Поняття «рекреаційний потенціал» та «туристичний потенціал» набули поширення у географічних, економічних, соціологічних розробках рекреаційної та туристичної діяльності. Вони використовуються у туристичному менеджменті та маркетингу. Існує реальна потреба їх поєднаного використання для оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу територій і об'єктів.

Вже наявні приклади такого підходу у туризмознавстві, коли розглядають «туристсько-рекреаційний потенціал». Рекреаційна географія більшою мірою вважає туризм видовим різновидом рекреаційної діяльності (про що вже йшлося), а відтак користується поняттям рекреаційно-туристичного потенціалу[36].

Об'єктивною рисою сучасного світу є безперервний і випереджувальний розвиток дозвілля і туризму як галузі економіки. Розвиток цивілізації призвів до збільшення вільного часу людей і використання його для відпочинку та оздоровлення.

Поняття «рекреація» з часом змінилося. Раніше відпочинком вважали відпочинок, відновлення фізичних сил, витрачених під час роботи. Існують ще деякі нюанси у визначенні терміна «рекреація» різними авторами і в різних країнах. Але в цілому під рекреацією сьогодні розуміють відпочинок, рекреацію, лікування та реабілітацію, як організовану, так і самодіяльну, в умовах певних розрахованих на це господарських структур, туризму та спорту [42].

Термін також може використовуватися для позначення галузі економіки, яка організовує та проводить відпочинок, лікування, рекреацію та туризм на певній території з метою оздоровлення людей, відпочинку, розвитку та оздоровлення, освіти.

Справжнім теоретичним методом, методикою та прикладною основою туризму відпочинку є ідеї одночасно чотирьох наук: географії, економіки, туризму та екології. Звідси розмаїття теорій і методів, глибока складність цієї

науки. Будь-яка територія в межах певного розмежування не тільки несе або містить певні об'єкти розваг, але й неминуче наділяє їх, а особливо кожну окрему та систему в цілому, новими географічними особливостями. Зрештою, вони створюють ті чи інші суто географічні чи просторово-територіальні синергії. За межами географії її просто неможливо виявити, оцінити, виміряти та передбачити в жодній іншій науці [45].

У їх дослідженні широко використовуються методи географії та інших наук. Серед них можна виділити історію, картографію, порівняльну географію, тематичні, статистичні методи, інформаційні технології та методи моделювання, експедиційні дослідження.

Зростає популярність методів соціологічних і методико-біологічних досліджень (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Методи дослідження рекреаційного туризму

Історичний метод	Він використовується у всіх соціальних і природничих науках. Специфіка його використання полягає в його тісній інтегрованості з аналітичними та просторовими аспектами соціально-економічного розвитку, що впливає з економічної та демографічної географії, характеру використання природних і трудових ресурсів, постійних змін у процесі розвитку та демографії територій. Знання історичної географії необхідні, щоб зрозуміти сучасну географію населення та моделі продуктивності, а також передбачити, як вони можуть змінитися на прикладах конкретних регіонів світу.
Картографічний метод	Дозволяє створити тематичну карту, розмістивши на ній багато об'єктів, показавши їх взаємне розташування та взаємозв'язок. Такий підхід використовується на всіх етапах дослідження - від збору вихідних даних до розробки нового наукового матеріалу. Складання різноманітних тематичних карт підвищує інформаційну ємність наукових даних. Карти є не тільки прекрасними графічними матеріалами, не тільки містять велику кількість інформації, широко поширені та зручні для безпосереднього

	багатоцільового використання, але й є ефективним інструментом наукових досліджень.
Порівняльний метод	Притаманна всім географічним наукам. Вона спрямована на виявлення найважливіших подібностей і відмінностей у господарському використанні територій у різних регіонах світу, географічних типів господарств і поселень і взаємозв'язків між ними. Цей метод дуже добре працює при дослідженні регіонів і країн.
Метод спостереження	Він займає важливе місце в регіональній економічній і соціальній географії світу. Роль міжнародного туризму, подорожей за кордон розширює можливості безпосереднього спостереження особистості за особливостями господарського використання території, системами і типами розселення, умовами життя і культурою населення тощо.
Метод системного аналізу	Він ґрунтується на принципі етапності і передбачає визначення цілей і завдань, формулювання наукових гіпотез, комплексне дослідження різних регіональних систем, характеристики розміщення і розвитку продуктивних сил, цілісності системи досліджень, координації його внутрішніх і зовнішніх зв'язків, галузевих і територіальних питань
Статистичний метод	Він базується на аналізі регіональних і національних економічних і демографічних даних і допомагає з'ясувати особливості просторової взаємодії різних територіально-економічних систем. У зв'язку з цим важливу роль відіграє статистика як ефективний засіб вивчення економічного і соціального стану даної території.
Метод економічного районування	За певною спеціалізацією він допомагає визначити взаємопов'язані частини країни в соціально-економічному плані. Він базується на теорії економічної зони та потребує обробки різноманітної економічної та соціальної інформації.
Економіко-математичні методи	Вони можуть відображати певні кількісні співвідношення, а іноді і якісні закономірності розміщення різних форм і типів господарств, поселень і діяльності людини. Важливе значення має математичне моделювання різноманітних соціально-економічних процесів і об'єктів.

Методи дистанційних спостережень	Вони широко використовуються для вивчення розподілу природних ресурсів, економічних систем і населення. Вони дають нову детальну інформацію про концентрацію господарського використання території, характеристики концентрації економіки, населення, межі міської агломерації, екологічні умови тощо.
Геоінформаційний метод	Це метод стає дедалі важливішим. Він ключає створення геоінформаційної системи — сучасного засобу збору, збереження та аналізу різноманітної інформації про територію.

Розроблено автором на основі [2,4,5,36]

При цьому принциповим моментом у вивченні складу туристично-відпочинкового потенціалу регіону є аналіз його як системи. Безперечно, туристичні ресурси є основою туристично-відпочинкового потенціалу. Туристичні ресурси — це сукупність природних і створених людиною ресурсів, які задовольняють різноманітні потреби туристів і можуть використовуватися для відпочинку, туризму, оздоровлення та інших цілей на території, до якої вони належать.

1.2 Загальна характеристика поняття

За останні десятиліття сфера туризму та відпочинку стала однією з найбільш прибуткових і розвинених галузей світової економіки. Вона відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку багатьох країн та їхніх відповідних регіонів, забезпечуючи створення нових робочих місць і покращуючи якість життя місцевого населення. Значення туризму в суспільстві багатогранне: він стимулює розвиток пов'язаних з туризмом і розвагами галузей - транспорту, зв'язку, торгівлі, виробництва сувенірів, послуг, громадського харчування, будівництва тощо. Крім того, туризм є реальним каналом міжкультурного спілкування, сприяє збереженню культурної спадщини і традицій країни та її народу, розвитку її галузей, відновленню та охороні культурних та історичних пам'яток.

Під

туристично-розважальним потенціалом розуміють можливості та засоби, які

існують на певній території і за певних умов можуть бути використані для досягнення встановленої мети – розвитку туризму.

Визначення можливостей розвитку тих чи інших видів туризму на конкретній території засноване на комплексному вивченні та практичному використанні ряду елементів туристично-рекреаційного потенціалу.

Туристично-рекреаційна зона – це природно або штучно створена територія, де туристи та рекреанти проводять свій час (сквери, парки та ін.).

Туристично-рекреаційна зона – економічна зона, створена для надання туристично-рекреаційних послуг[41].

Рекреаційно-туристськими ресурсами є використовувані для туризму і рекреації об'єкти антропогенного, природного, соціального походження, які впливають на формування рекреаційно-туристичних установ, територіальну організацію рекреаційної діяльності, економічну ефективність і спеціалізацію установ.

Рекреаційні ресурси – антропогенні та природні об'єкти і явища природи, які мають споживчу вартість для туристсько-рекреаційної діяльності та використовуються в певний час для оздоровлення та відпочинку за допомогою вже існуючих технологій[45].

Склад туристично-рекреаційного комплексу національної економіки визначається в залежності від специфіки видів діяльності, які входять до нього. В основі класифікації польського економіста М. Труази лежить розподіл туристських ресурсів на ті, які не були створені за допомогою праці людини, і ті, які створено працею людини[22].

М. Труази виділяє наступні три групи туристських ресурсів (таблиця 1.3).

Таблиця 1.3

Класифікація туристських ресурсів

Класифікація туристських ресурсів		
Природні туристські ресурси	Туристські ресурси, створені працею людини	Унікальні туристичні ресурси можуть знаходитися на

		особливому режимі охорони людини
Визначаються як «потенційний туристичний капітал», до яких відносяться клімат, повітря, пейзаж, моря, озера, річки, гори, ліси і т.д. Ці туристичні ресурси можна визначити як природні і кліматичні. Особливістю природних ресурсів є те, що вони не відновлюються в міру споживання або відновлення. Для відновлення, як, наприклад, лісів, потрібні десятиліття чи навіть століття.	Ресурси, які можуть бути об'єктом показу або екскурсій	Доступ до туристичних ресурсів обмежується залежно від їх фактичної пропускної спроможності, прийняттого рівня людського навантаження, пори року та інших умов.

Розроблено автором на основі [2,4,5,36].

Під туристичним потенціалом розуміють сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних ресурсів, необхідних для організації туристичної діяльності на певній території.

Туристсько-рекреаційний потенціал – це сукупність умов, можливостей і засобів, придатних для формування туристичного продукту та реалізації супутніх турів, екскурсій і програм, пов'язаних з конкретним об'єктом (територією) природних і техногенних об'єктів і явищ [15].

Рекреаційно-туристичний потенціал регіону – це сукупність його природних і соціально-історичних ресурсів, а також існуючої економічної та комунікаційної інфраструктури регіону та його іміджу, що може бути або може бути передумовою для розвитку окремих видів туризму [12]. Умовні позначення наведені в таблиці 1.4

Таблиця 1.4

Ознаки рекреаційно-туристичного потенціалу території

Рекреаційно-туристичний потенціал території визначають				
за соціально-історичною значимістю, сформованою багатьма поколіннями людей, які залишили на конкретній території сліди своєї діяльності у вигляді різних типів поселень, пам'яток матеріальної та духовної культури	за природними складовими, що становлять природно-екологічний базис його розвитку. Вони розглядаються за особливостями рельєфу, ступенем насиченості геологічними ресурсами, що мають рекреаційне значення, комфортністю погодно-кліматичних умов, наявністю гідрологічних рекреаційних ресурсів, різноманітністю біологічних ресурсів території, привабливістю ландшафтів, екологічним станом	за виробничим потенціалом, який визначає господарське середовище функціонування рекреаційного господарства, характеризує кількісну та якісну забезпеченість об'єктами інфраструктури загального користування, а також матеріально-технічну забезпеченість самої галузі	за іміджем території	за трудовим потенціалом, який характеризується чисельністю, структурою та якістю робочої сили відповідно до рівня кваліфікації та освіти працівників

Розроблено автором на основі [2,4,6,15,18]

Отже, серед п'яти елементів, які визначають придатність чи непридатність території для розвитку туризму, чотири належать до природи ресурсів, а п'ятий – це образ туристично-розважальних атракцій території, який формується у свідомості людей. потенційних людей. туристів.

Значна частина цього іміджу сформована за рахунок розважальних і туристичних ресурсів, якими володіє територія.

Під умовами відпочинку і туризму розуміють природні сили, соціальні об'єкти, процеси та явища, які є істотними для розвитку рекреаційної діяльності на певному рівні розвитку продуктивності [24].

Ресурси туристичного дозвілля стосуються природних сил, суспільних благ, процесів і явищ, які можуть бути використані для задоволення потреб людини у туристичному відпочинку, коли продуктивність досягає певного рівня [2].

Виходячи з вищезазначених визначень, робимо висновок, що принципова відмінність між рекреаційно-туристичними умовами та ресурсами полягає у тому, що перші розглядають як сукупність властивостей, які полегшують або ускладнюють (роблять неможливим) розвиток рекреаційної діяльності, а інші беруть участь у процесі задоволення рекреаційних потреб[8].

Понятійно-термінологічна схема «Рекреаційно-туристичний потенціал» показує компонентний склад ресурсного середовища за його головними складовими представлена в таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

Понятійно-термінологічна схема "Рекреаційно-туристичний потенціал"

Рекреаційно-туристичний потенціал				
Компонентні складові: умови і ресурси				
Природно-географічні	Історико-культурні	Техногенні	Економічні	Соціальні
Природні умови Природні ресурси	Історико-культурні ансамблі	Техногенні об'єкти	Рекреаційно-туристична діяльність	Соціальна інфраструктура

Геопросторові ресурси	Історико-культурні об'єкти	Техногенні системи	Рекреаційна інфраструктура	Менеджмент і маркетинг
Ландшафтні ресурси	Історико-культурні пам'ятки та артефакти	Техногенні ландшафти	Транспорт	Правопорядок і безпека населення
Біосферні ресурси		агро ландшафти	Сфера послуг	Менталітет населення
		Міське середовище	ЗЕД	Екологічна ситуація

Розроблено автором на основі [1,4,5,11,33,38,43]

Саме компонентна оцінка Рекреаційно-туристичного потенціалу отримала у вітчизняному туризмознавстві та рекреаційній географії найбільший розвиток. Разом з тим переважна більшість ресурсних складових ще не мають надійних методик щодо їхньої оцінки.

Вітчизняні дослідники досліджують лише проблему ресурсного потенціалу комерціалізованих (частково ще державних) видів розваг – туризму, санаторно-курортного господарства та масової організації оздоровлення та розваг. Інші види розваг традиційно ігноруються.

Головними складовими рекреаційно-туристичного потенціалу є комплекс його рекреаційних умов і ресурсів, сформована рекреаційно-туристична інфраструктура, сфера послуг, розвинені галузі і види економічної діяльності, що надають послуги відпочинку, оздоровлення та туризму групам рекреантів і мандрівників, органи і структури організації та управління рекреаційно-туристичним потенціалом населення, що формує потоки рекреантів і туристів і забезпечує його функціонування[41].

Рекреаційно-туристичний потенціал країни (регіону) характеризують за такими складовими:

1) рекреаційно-туристичні ресурси-природні, природно-економічні, культурно-історичні, соціально-економічні;

- 2) туристичні дестинації - об'єкти, місця показу, туристичні маршрути;
- 3) інфраструктура рекреаційно-туристичної діяльності - заклади розміщення та харчування, транспорт і зв'язок, заклади дозвілля та розваг, фінансове обслуговування та страхування, мережа технічних засобів інформації, медичне обслуговування, громадська безпека;
- 4) для в'їзного туризму: менталітет населення (традиції, звичаї, гостинність, одяг, смаки, вдача), історія краю;
- 5) для виїзного туризму: кількість населення, рівень доходів, якість життя, менталітет населення;
- 6) сфера послуг та її орієнтація на рекреаційно-туристичний потенціал;
- 7) ресурси організації, маркетингу та менеджменту рекреаційно-туристичного потенціалу;
- 8) екологічна ситуація та природоохоронна діяльність;
- 9) нормативно-правова база рекреаційно-туристичного потенціалу;
- 10) правопорядок та особиста безпека рекреантів і туристів;
- 11) підтримка рекреаційно-туристичного потенціалу органами державного управління та місцевого самоврядування[37].

Рекреація — це будь-яка діяльність або бездіяльність, спрямована на відновлення фізичних сил, яка може здійснюватися як у місці постійного проживання людини, так і за його межами.

Залежно від характеру організації відпочинок поділяється на регулярний (або плановий) і спонтанний. Звичайний, або, як його прийнято називати, плановий відпочинок - це подорожі та перебування, які здійснюються за заздалегідь оголошеним точним графіком. Відпочиваючим пропонується комплекс послуг за попередньо придбаними путівками на певний період часу. Під самостійними, неорганізованими розвагами розуміється самостійна подорож відпочиваючого, не пов'язана жодними взаємними зобов'язаннями видовищного закладу [42].

Територіальна рекреаційна система – це сукупність рекреаційних об'єктів, взаємопов'язаних просторово та площинно, які функціонують на основі

використання територіальних ресурсів у межах певного класифікованого рівня території.

Це специфічна суспільно-географічна система, що складається із взаємопов'язаних елементів (підсистем): органів управління, рекреаційників, природних та історико-культурних комплексів, технічних систем, обслуговуючого персоналу, що характеризується функціональною та територіальною цілісністю [2].

Регіональна рекреаційна система є концентрованим втіленням і категорією формування регіонального курортно-туристичного комплексу. Його важливою особливістю є те, що він органічно містить об'єктивно існуючі регіональні форми.

Територіальна рекреаційна система включає в себе наступні блоки, які є системами нижчого порядку (табл. 1.6).

Таблиця 1.6

Блоки територіально-рекреаційної системи

Група рекреантів	Відповідно до суспільства, віку, країни, регіону та особистісних характеристики відпочиваючих.
Природні і культурні комплекси	Забезпечує ресурси та умови для задоволення розважальних потреб. природно-культурний комплекс. Володіє певною місткістю, стабільністю, комфортністю, різноманітністю, привабливістю
Технічна система	З одного боку забезпечити нормальне повсякденне життя відпочиваючих та обслуговуючого персоналу, з іншого боку - задовольняє особливі розважальні потреби відпочиваючих. Вони характеризуються такими показниками, як місткість, комфортність, надійність, інженерно-конструкційні та експлуатаційні характеристики (технічні характеристики, що відображають технологію їх створення та експлуатації).
Група обслуговуючого персоналу	Спрямована переважно на обслуговування рекреантів
Система органів управління	Слідкує за оптимальним співвідношенням між всіма

	підсистемами, для чого він повинен отримувати інформацію про властивості та ємність підсистем, наявність матеріальних і фінансових резервів.
--	--

Розроблено автором на основі [6,10,12,18,36]

Територіальна рекреаційна система нормально функціонує при тісній взаємодії декількох галузей на певній території. Ці галузі виконують в територіально рекреаційній системі різні функції. Для сформованої територіально рекреаційної системи як міжгалузевого утворення необхідно мінімум п'ять функціональних галузей та їх груп (табл.1.7).

Таблиця 1.7

Галузі територіально рекреаційної системи

Група галузей, які виконують основну функцію системи.	Курорти, туристичні садиби, зони відпочинку (у вузькому розумінні). Ці гілки утворюють центральне ядро системи. Лише регіональна єдність цих галузей (єдність цілей, функцій, спільне використання певних природних ресурсів тощо) може пояснити як міждисциплінарну систему. Кожна складова галузь являє собою систему розрізнених галузей, підрозділів і видів діяльності. Основний склад територіальної рекреаційної системи вказує на те, що це перш за все галузева система в невиробничих сферах.
Група галузей переважно виробничого обслуговування ядра територіально рекреаційної системи	Представлено будівництвом, у тому числі капітальним. Може включати культурні послуги, торгівлю, виробництво спеціального туристичного спорядження, сувенірів тощо. Ланцюгові промислові зв'язки, що є ядром регіональної системи дозволя, безпосередньо впливають на сільське господарство, продовольство а також на легку промисловість, що призвело до якісних і кількісних змін у розвитку та територіальній організації останньої.
Галузі, які включають систему навчальних закладів, що готують	ведеться підготовка лікарів, інструкторів фізичної культури, культмасовиків, інструкторів по туризму і альпінізму, екскурсоводів, економістів, плановиків для курортно-туристичних галузей і ін.

спеціалістів вищої і середньої кваліфікації для курортно-туристичного господарства і сфери відпочинку.	
Галузі, які включають систему спеціалізованих проектно-конструкторських інститутів, бюро, а також науково-дослідних закладів, які орієнтуються на забезпечення потреб санаторно-курортного і туристичного господарства.	діяльність з планування рекреаційних зон, районів, вузлів, центрів і пунктів
Спеціалізовані органи управління, які отримують інформацію про стан інших підсистем	Дають вказівки, які стосуються питань оптимального функціонування і подальшого розвитку територіально рекреаційної системи

Розроблено автором на основі [1,4,5,22,24,29]

Тому всі гілки (функціональні підсистеми територіально-видовищної системи) взаємодіють між собою в просторі та часі. У структурному плануванні туристичний потенціал регіону слід представити як групу взаємопов'язаних і взаємодіючих потенціалів: природних ресурсів, історичної культури, економіки та суспільства (табл. 1.8).

Таблиця 1.8

Туристичний потенціал регіону

Туристичний потенціал регіону	
Економічний потенціал	Інфраструктурний потенціал
Природно-ресурсний потенціал	Фінансовий потенціал
Культурно-історичний потенціал	Інформаційний потенціал
Соціальний потенціал	Інвестиційний потенціал
Матеріально-технічний	Інноваційний потенціал

Потенціал	
Потенціал довкілля та навколишнього середовища	Організаційно-управлінський потенціал
	Маркетинговий потенціал
	Політико-правовий потенціал

Розроблено автором на основі [4,22,35,41]

Природно-ресурсний потенціал у сфері туризму – це здатність природних систем забезпечувати людину необхідними продуктами або виконувати корисну роботу для людини в рамках господарської діяльності території, не завдаючи шкоди собі (а отже, і людині). Історична типологія; можливості для агрегування природних ресурсів, що використовуються в туристичній діяльності на території.

Історико-культурний потенціал виражає можливості для розвитку туризму, обґрунтовані історико-культурною цінністю території.

Економічний потенціал туристичної сфери – складова частина економічного (господарського) потенціалу регіону, що характеризує можливості регіону у сфері відтворення туристичного продукту, тобто потенційно придатні сили та засоби, необхідні для відтворення туристичного продукту на регіональному рівні (матеріальний, природний, трудовий).

Економічний потенціал включає:

- Потенціал інфраструктури - можливості розміщення, відпочинку, харчування та транспорту, збалансовані з вимогами до виробництва туристичних продуктів

- Фінансовий потенціал - описує суму грошей, яка може бути використана для розвитку туристичної діяльності на території;

- Інформаційний потенціал – це сукупність організаційних, технічних та інформаційних можливостей, що забезпечують підготовку та прийняття управлінських рішень і впливають на характер (специфіку) виробництва турпродукту шляхом збирання, збереження, обробки та розповсюдження інформаційних ресурсів;

– Інвестиційний потенціал – загальна ймовірність інвестування в туристичну діяльність у регіоні;

- Управлінський потенціал – це вміння менеджерів усіх рівнів формувати, організовувати та створювати належні умови для функціонування туристичної сфери регіону [40].

Соціальний потенціал сфери туризму – це здатність регіону відтворювати робочу силу, необхідну для здійснення туристичної діяльності, оскільки виробляти, розповсюджувати, обмінювати та споживати туристичний продукт регіону неможливо лише за рахунок матеріальних ресурсів туризму.

Він включає кваліфікований персонал, який пройшов спеціальну підготовку для здійснення туристичної діяльності для досягнення своїх функціональних цілей. Туристичний потенціал регіону можна розглядати як сукупність відносно автономних елементів (потенціалів), що володіють набором власних атрибутів, що утворюють взаємозв'язки та взаємозалежності в межах нескінченної ланцюгової системи [21].

Можна зробити висновок, що формування туристичного потенціалу регіону залежить від можливості використання туристичних ресурсів при організації та розвитку туристичної діяльності на певній території. Здатність суб'єктів туристичної діяльності ефективно використовувати регіональний туристичний потенціал забезпечить успішний розвиток туристичної галузі та суб'єктів регіонального туризму.

Непосильним завданням є класифікація та систематизація суспільно-історичних розважальних джерел, якими є техногенні явища та предмети.

Суспільно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси поділяються на три види:

- біосоціальні;
- архітектурно-історичні;
- подійні.

Історичними рекреаційно-туристичними ресурсами є об'єкти культурно-історичної спадщини, так звані пам'ятки архітектури. Пам'ятка

архітектури – це будь-який твір архітектурно-будівельної діяльності людей, який має для суспільства мистецьку, історичну, наукову або іншу культурну цінність.

Доцільним є адаптувати до даного дослідження класифікацію туристично-рекреаційних ресурсів регіонального рівня на основі принципово різних груп ознак

Таблиця 1.9

Класифікація туристично-рекреаційних ресурсів регіонального рівня

Ознаки класифікації	Види туристичних ресурсів
Залежно від туристичного потенціалу	Природні, культурно-історичні, соціальноекономічні
Залежно від функцій туристичної діяльності	Пізнавально-освітні, лікувально-оздоровчі, освітні
Залежно від характеру участі у виробництві туру	Природничі, які формують туристичний інтерес; інфраструктурні, які виступають в якості засобів виробництва
Залежно від характеру участі у формуванні туристичного продукту	Прямі (які використовуються туристами, відпочиваючими); Непрямі (організують використання прямих ресурсів)
Залежно від формування мети подорожі	Рекреаційні, культурні, релігійні, інформаційнопізнавальні, інформаційно-ділові
Залежно від використання у просторі	Мегарівня, мезорівня, макрорівня
Залежно від ролі у виробництві і виду продукту	Створюють матеріали продукти, Створюють матеріали послуги Створюють нематеріали послуги
Залежно від ставлення до продукту праці	Створені природою, створені людиною для цілей туризму, створені людиною в цілях соціальноекономічного розвитку економіки регіону

Розроблено автором на основі [5,7,35,41]

Рекреаційно-туристичний потенціал території оцінено за ресурсами, що використовуються для рекреації. Потенціал - це доступна можливість, запас,

сила, засоби тощо. Отже, туристичний потенціал території – це сукупність усіх видів ресурсів, які використовуються або можуть бути використані для розвитку туристичної діяльності.

Увага зосереджена саме на невикористаних ресурсах, доступних для туризму. Ці ресурси — це всі можливі природні та людські фактори, які існують на одній території. Отже, висока різноманітність ландшафтів, об'єктів соціокультурної спадщини, розгалужена інфраструктура та інші фактори позитивно впливатимуть на рекреаційно-туристичний потенціал території, а відсутність цих факторів зменшуватиме привабливість. Наявність ресурсної складової забезпечить мінімальний розвиток у сфері розваг. Пояснення цьому може полягати в тому, що для того, щоб відпочити і відновити сили, необхідно як мінімум виїхати за межі постійного проживання, навіть якщо нова територія не матиме комфортних умов і якісної туристичної інфраструктури, хоча її розвиток природним чином підвищить його привабливість для туристів.

Отже, можна сказати, що на основі аналізу туристичних ресурсів кожного регіону формується туристичний потенціал, пов'язаний з можливістю здійснення основного обсягу туристичної діяльності з використанням туристичних ресурсів регіону. Туристичний потенціал сприяє підвищенню туристичної привабливості регіону, а туристичні райони мають гарну перспективу.

1.3 Наукові погляди на вдосконалення визначення про туристично-рекреаційний потенціал

Наразі методологічна основа концепції туристично-рекреаційного потенціалу перебуває на стадії формування. Теоретичні методи дослідження його сутності та змісту оціночних показників є різноманітними та нестабільними, а сталого методологічного принципу такого дослідження немає.

Незважаючи на численні наукові досягнення, багато важливих теоретичних і практичних питань залишаються невивченими. У вітчизняній та

міжнародній науковій літературі термін «туристично-рекреаційний потенціал» не має єдиного загальноприйнятого значення. У своїй роботі науковці пропонують різні підходи до дослідження терміну «туристично-рекреаційний потенціал», використовуючи взаємовиключні рішення щодо його сутності, змісту та функції. Теоретики розкрили особливості туристично-рекреаційного потенціалу, а широке поняття «потенціал» пояснюється різноманітністю об'єктів, до яких воно поширюється.

Головне, що об'єднує різні потенціали в інтерпретації вченого, — це певний набір можливостей або здібностей у тій сфері, до якої відноситься «потенціал». Варто зазначити, що всі наявні варіанти визначення туристичного потенціалу спрямовані на досягнення конкретних цілей. Тому тлумачення потенціалу відноситься до існування прихованих можливостей або здатності діяти і розвиватися в певних сферах. У науковій літературі часто ототожнюють поняття «потенціал» і «ресурс».

Разом із визначенням «туристичні ресурси» в науковому обігу вживається поняття «рекреаційні ресурси». Деякі автори стверджують, що під рекреаційними ресурсами слід розуміти сукупність компонентів природи, соціально-економічних умов і культурних цінностей, які служать умовами для задоволення рекреаційних потреб людини. Проте, якщо розглядати туризм як дозвілльєву діяльність, а туристичні ресурси – з точки зору дозвілльєвої діяльності, то в цьому випадку поняття «туристичних ресурсів» фактично еквівалентно поняттю «рекреаційних ресурсів» [7].

Поняття «туристичні ресурси» і «рекреаційні ресурси» можна використовувати як синоніми. Відповідно, словосполучення «рекреаційно-туристичний», «туристично-рекреаційний» або «курортно-туристичний» слід вважати не самостійною категорією ресурсів, а розглядати лише як додатково пояснювальні вислови[4].

Найближчим до розуміння туристичних ресурсів, як ресурсів економічної діяльності, є визначення Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО). Вона рекомендує визначати туристичні ресурси як такі, що характеризують

пропозицію туристичного продукту (природні й енергетичні багатства; інституційні, політичні, юридичні та адміністративні аспекти; різні блага та послуги, транспорт і устаткування, що складають специфіку інфраструктури туризму) та його попит (людський чинник, економічна і фінансова діяльність, соціальні аспекти).

Більш розгорнуту і послідовну характеристику туристичних ресурсів надано в «Туристському термінологічному словнику». Там наведено трактування туристичних ресурсів: «Ресурси туристські – природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, з об'єктами туристичного показу включно, а також інші об'єкти, здатні задовольняти духовні потреби туристів, сприяти відновленню та розвитку їх фізичних сил». Ресурси туристські є доступними для ознайомлення і використання незалежно від форми власності, якщо до того немає законодавчо накладених обмежень.

«Природні та антропогенні геосистеми, тіла та явища природи, артефакти, які мають комфортні властивості і споживчу вартість для рекреаційної діяльності і можуть бути використані для організації відпочинку та оздоровлення певного контингенту людей в певний фіксований час за допомогою технології та наявних матеріальних можливостей».

Як випливає з цього визначення, трактування поняття «туристичні ресурси» достатньо широке, а номенклатура туристичних ресурсів практично безмежна.

Антропогенні туристичні ресурси істотно відрізняються від природних, але їх взаємне проникнення в туристичні дестинації робить відмінність природних ресурсів від людських ресурсів дуже умовною. Наприклад, такі ресурси, як штучні водойми, є похідними від ресурсів, створених людиною, але їх подальше використання та розвиток повністю підкоряються законам природи. Переваги людських ресурсів у певних дестинаціях призводять до появи та розвитку таких видів туризму, як культура та освіта, бізнес та релігія [11].

До основних джерел туристично-рекреаційної діяльності прийнято відносити:

- краєзнавчу бібліографію;
- картографічні джерела (архіви музеїв, державні архіви);
- карти;
- статистичні джерела;
- спостереження за об'єктами і процесами природи;
- друковані джерела (підручники, довідники, енциклопедії, путівники, карти, журнали, газети тощо);
- туристичну інформацію в мережі Internet;
- пам'ятки історії та культури, пов'язані з історичними подіями в житті краю, розвитком суспільства і держави, а також твори матеріальної і духовної діяльності, які мають історичну, наукову, художню та іншу культурну цінність[15].

Створюються науково-географічні, документальні та навчальні фільми. Географічну інформацію можна знайти в романах, картинах, ландшафтній архітектурі тощо. Інтернет надає чудові можливості для отримання та використання найновішої географічної інформації.

Краєзнавча бібліографія, як і загальна бібліографія, є важливим засобом збирання інформації про минулі та сучасні опубліковані документи. Його місія полягає у виявленні, документуванні, описі та популяризації місцевих історичних документів. Краєзнавчі бібліографії досить різноманітні за видами публікацій, цілями відбору та повнотою, періодичністю публікацій, охопленням періоду та тематикою. Майже всі обласні та багато міських і обласних бібліотек, крім загального каталогу, мають спеціальні каталоги бібліографії краєзнавчих документів. На основі такої літератури можна проаналізувати розвиток різноманітних природних систем даної території та процес ініціювання їх використання в рекреаційних цілях [21].

Офіційним джерелом є національний архів, зберігач багатовікової документальної спадщини, яка є великим національним надбанням. Краєзнавчі дослідження проводилися також на матеріалах, що зберігалися в обласних

архівах. Також слід звернути увагу на архіви музеїв (національних, громадських, художніх, меморіальних, краєзнавчих) і бібліотек.

У складі функцій управління DESTИНАЦІЄЮ виділяють загальні або основні, а також спеціальні або конкретні функції управління.

Основні функції здійснюються будь-якою системою управління і відповідають найбільш важливим видам управлінської діяльності[24].

Туристична DESTИНАЦІЯ – це комплекс об'єктів. За умов ефективного функціонування при сталому розвитку туризму дає можливість залишити у збереженому стані та розвинути існуючі туристичні ресурси[36].

Таблиця 1.10

Системоутворюючі функції управління туристичною DESTИНАЦІЄЮ

Системоутворюючі функції управління туристичною DESTИНАЦІЄЮ				
Організація. Ця функція пов'язана з визначенням раціональних форм поділу управлінської праці, складу ланок організаційної структури управління, регламентацією операцій, робіт, а також визначенням повноважень і відповідальності органів	Прогнозування і планування. Ця функція пов'язана з вивченням комплексу регіональних особливостей природи, населення, господарства і закономірностей їх просторової організації	Регулювання. Її виконання пов'язано з формуванням управлінських впливів (команд, розпоряджень) щодо усунення відхилень і неузгодженості у цілеспрямованому розвитку регіональної системи, які виявляються й оцінюються під час виконання функцій моніторингу	Координація. Забезпечує узгодженість дій з управлінням територіальним і підсистемами під час врахування природних ритмів (сезонності), виробничо-технологічних ритмів, циклів регіонального розвитку тощо. Значення цієї функції зростає з розвитком структури і	Моніторинг та аналіз системи. Моніторинг пов'язаний із забезпеченням безперервного виявлення та оцінювання диспропорцій, дефектів, небезпечних і негативних явищ та інших перешкод стабільного розвитку соціальної та економічної підсистем DESTИНАЦІЇ,

управління, застосу ванням правил узгодження прийняття рішень та ін. Організація управління туристичною дестинацією ґрунтується в певній мірі на функціях самоврядування та саморегуляції, які базуються на єдності процесів територіальної самоорганізації природи, населення і гос подарства		та аналізу регіональної системи;	функцій регіональної системи, а також зі збільшенням числа рівнів регіональної ієрархії;	його природного середовища з позицій поставлених цілей і завдань управління. Ця функція включає фіксацію і попереднє оцінювання поточних станів об'єкта управління, виявлення відхилень поточного стану від передбачуваног о
--	--	--	---	--

Розроблено автором на основі [8,10,12,21,36]

Якщо врахувати надтісний зв'язок туристичних дестинацій з регіональним розвитком, треба враховувати в управлінні критерії, що пов'язані із стійким розвитком регіону, а саме – присутність на території концепцій стійкого розвитку, ініціативних груп або робочих груп, що працюють за цими напрямками[8].

До числа найважливіших, системоутворювальних загальних функцій управління туристичною дестинацією з позицій територіального підходу

відносяться: прогнозування та планування, організація, координація, регулювання, моніторинг та аналіз системи.

Висновки до розділу 1

Рекреційно-туристичний потенціал регіону має велике значення у розвитку туризму у регіоні, а також загалом в країні.

Розглядаючи рекреаційно-туристичний потенціал як складну систему важливо враховувати усі показники при аналізі цього питання.

Основною проблемою дослідження туристичного потенціалу регіону є те, що всі його елементи працюють одночасно та в комплексі.

Тобто туристичний потенціал є системою, причому складною та динамічною, оскільки саме взаємозв'язок між різними елементами потенціалу змінює вихідні атрибути та закони його функціонування, сприяючи таким чином трансформації потенціал для нового якісного статусу. Підсумовуючи, можна зазначити, що поняття «рекреаційно-туристичний потенціал» є багатограним, суперечливим і значно ширшим, ніж проста загальна характеристика ресурсних можливостей у тій чи іншій сфері діяльності.

Розділ 2. Аналіз і оцінка туристичного потенціалу Чернігівської області

2.1 Історико-культурна і природно-географічна спадщина як основа туризму в області

Чернігівська область розташована на півночі України, в степовій і лісостеповій зоні Придніпровської низовини, в басейні річки Десна. На заході межує з Київською областю, на півночі — з Гомельською областю Республіки Білорусь і Брянською областю Російської Федерації, на сході — з Сумською областю, на півдні — з Полтавською областю України. Належить до Болісської економічної зони. У Чернігівській області розташована найпівнічніша точка України - село Грем'яч.

Чернігівська область належить до двох фізико-географічних районів зони мішаних лісів – Чернігівсько-Новгородсько-Сіверського Полісся та двох лісостепових районів – північної частини Придніпровської терасової рівнини та північної частини Полтавської рівнини. Територія області майже повністю лежить у межах Придніпровської низовини. Південно-східна частина Чернігівської області — горбисто-хвиляста частина гір, розташована в межах Полтавської рівнини.

Клімат області помірно-континентальний. Середньорічна кількість опадів коливається від 550 до 660 мм, найчастіше в теплу пору року. Зима в Чернігівській області холодна, середня температура січня -7°C , снігопади 90-110 днів. Літо помірно тепле з температурою липня $+19^{\circ}\text{C}$.

Перевагою географічного розташування Чернігівської області є близькість до столиці України (відстань автомобільним шляхом – 141 км, залізничним – 209 км). Проте, якщо брати інші обласні центри, то Чернігівська область знаходиться відносно далеко (650- 900 км).

Чернігівщина займає 5,3% території України, це 3 місце серед регіонів України, в ній проживає 2,4% населення України. За кількістю населення область посідає 22-ге місце[9].

Місто Чернігів – історичний, культурний та адміністративний центр Придесення. У місті проживає 29% мешканців області. На підприємствах працює майже 42% працівників, зайнятих в економіці регіону[30].

Надбанням області є значний історико-культурний і природно-рекреаційний потенціал, близькість до столиці України та кордону з Російською Федерацією та Республікою Білорусь, що підкреслює транзитне значення області.

Через територію області проходять міжнародні автомобільні дороги Санкт-Петербург-Одеса та Москва-Київ.

Чернігівська область входить до першої десятки в Україні за кількістю пам'яток культурної спадщини (8751 пам'ятка культурної спадщини, з них 193 – національного значення). Це єдиний регіон України, де збереглася третина залишків архітектури давньоруської доби. Більшість з них знаходиться в Чернігові. Чотирнадцять населених пунктів цієї території занесено до Реєстру історичних місць України[39].

Діють чотири заповідника (Національний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Національний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» м. Батурин, Національний історико-культурний заповідник «Качанівка», Новгород-Сіверський Історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім»), 32 музеї різної форми власності[39].

До історико-культурних ресурсів належать пам'ятки історії, архітектури, археології, місця, пов'язані з життям і діяльністю відомих історичних діячів, території, що зберегли виразні етнографічні особливості, фольклор, культові споруди, центри прикладного мистецтва і ремесел, музеї, виставки, театри, художня галерея тощо.

Метою цих ресурсів для залучення людей є задоволення їхніх духовних потреб, бажання людей знати історію своєї країни, а також тимчасова еміграція та проживання з метою культурного розвитку.

Чернігівщина – це справжня «історична скарбниця» України. Свого часу перший президент Української Народної Республіки Михайло Грушевський називав Чернігів «українською Равенною». Саме на Сіверщині збереглася третина усіх вітчизняних пам'яток домонгольського періоду. Серед них такі величні споруди, як «Спаський» і «Борисоглібський собори», «Єлецький» і «Троїцько-Іллінський монастирі», «П'ятницька церква»[30].

Стародавня Чернігівщина славиться великою кількістю унікальних історичних пам'яток та споруд княжої та козацької доби. Понад 200 із них мають світове значення, свідчать про визначну роль і місце Чернігівського князівства в становленні Київської Русі та Української держави.

На Чернігівщині понад 2400 пам'яток історії та монументального мистецтва, понад 2300 пам'яток археології перебувають під охороною держави, тут ведеться багаторічна науково-дослідна робота.

Державний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» включає Іллінський монастир та унікальні печерні споруди, яким майже 1000 років, особливо Антонієву печеру - підземний комплекс петербурзьких церков. Св. Антонія, св.. Феодосія Тотемського (найбільший підземний храм в Україні - 16,5 м завдовжки і 8,4 м завширшки). У печері є спеціальні кімнати, де зібрані кістки ченців, які померли багато століть тому.

Особливістю, яка відрізняє підземний комплекс від інших подібних підземних комплексів, є чотири яруси камер, розташовані одна над одною, церква Святого Миколая, каплиця з мощами та келія Антонія, яка вважається головною святинею монастиря.

Загалом в області функціонує понад 30 музеїв та два архітектурно-історичні заповідники – у Чернігові та Новгород-Сіверському. У музеях області зберігається близько 350 тис. експонатів [39]. Серед визначних пам'яток – обласний історичний музей імені В.В.Тарновського, літературно-меморіальний музей-заповідник М.М.Коцюбинського, обласний художній музей, літературно-меморіальний музей імені П.Довженка Сосницького, Державна будівля-історичний заповідник «Чернігів стародавній», Новгород-Сіверський державний

історичний музей. та культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», Батуринський історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця», Державний історико-культурний заповідник «Кача Нивка».

Поєднання історико-культурної спадщини з унікальними природними цінностями характерне для численних заповідних об'єктів Чернігівської області. Пам'ятками садово-паркового мистецтва є Качанівський і Сокиринський парки, Тростянецький ботанічний сад.

Туристичний ринок Чернігівської області пропонує потенційним туристам різноманітні туристичні програми, серед яких:

- можливість відвідування пам'яток архітектури;
- можливість відвідати історичні пам'ятки місцевості;
- ознайомлення з давньою історією міста Чернігова;
- проводити археологічні дослідження на території всієї області;
- відвідування святих місць та паломництва;
- активні види спорту (катання на човнах по Дніпру та Десні, прогулянки заповідниками та ландшафтними парками) [29].

Заслуговує на увагу «археологічний пам'ятник» села Любеч, розташованого на лівому березі Дніпра, де високі гори вкривають з півдня великі болота Перисте й Замглай і сидять на березі Дніпра, створюючи природну фортецю. на річці.

У Любечі є все: зелені пагорби та долини, хвойні та листяні ліси, розлогі заплавні луки, річки та озера, джерела та непрохідні болота. На відстані 5 км з півночі на південь розташовані некрополі 9-10 ст., язичницькі капища, замки 11-12 ст., монастирі, район Гончарівки, церкви та храми.

Недалеко від Чернігова є селище міського типу Седнів. У давні часи Седнів надихав багатьох творців, таких як Леонід Глібов, Тарас Шевченко та інші. Своєю популярністю Седнів значною мірою завдячує родині Лизогубів, яка вплинула на всю українську історію. У місті знаходиться відомий масток Лизогубів, а поруч розбитий парк. Цікавою спорудою є стара дерев'яна Свято-Георгіївська церква - вона була побудована в 17 столітті. Церква відома тим, що

тут знімали головні сцени радянського фільму жахів «Вій». Не менш популярною пам'яткою є школа, заснована в 2013 році і відома своїм палацовим виглядом[19].

Чернігівська область входить до першої десятки регіонів України за кількістю пам'яток культурної спадщини (8751 пам'яток культурної спадщини, з них 193 пам'ятки національного значення). Це єдиний регіон України, де збереглася третина залишків архітектури давньоруської доби. Більшість з них знаходиться в Чернігові. Чотирнадцять населених пунктів цієї території занесено до Реєстру історичних місць України[30].

Окремої уваги заслуговує така молода, але перспективна сфера, як «зелений туризм». Чернігівська область має вигідне географічне розташування для активного використання природного потенціалу регіону. Нині на Чернігівщині активно працює 36 приватних садиб, які приймають туристів та гостей з усієї України. Природно-історичні ресурси Чернігівського, Ріпкинського, Коропського, Куликівського та Новгород-Сіверського районів дозволяють активно розвивати представників «зеленого туризму».

Флагманами у цій сфері є садиби «Андріївські озера» та «Соколиний хутір» біля Качанівки, які вже багато років успішно функціонують та є відомими далеко за межами Чернігівської області.

Слід зазначити, що останнім часом спостерігається тенденція збільшення туристів, які цікавляться не лише історико-культурною спадщиною, а й природними відпочинковими ресурсами Чернігівської області, з'являються нові види туризму (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Головні центри відвідування за видами туризму

Види туризму	Центри
Пізнавальний (історико-культурний)	Чернігів та район, Батурин, Тростянець, Качанівка, Новгород-Сіверський район, Прилуцький район, Ніжин

Паломницький	м.Чернігів (Чернігівський район), с. Густиня (Прилуцький район), смт.Любеч (Ріпкинський район), с.Данівка (Козелецький район)
Подієвий	фестивалі в Чернігові, Ніжині, Прилуках, Коропі, Седневі, Любеч
Рекреаційний	Відпочинок на Голубих озерах (Ріпкинський р-н), бази відпочинку на ріках Десна та Дніпро (Козелецький та Куликівський р-ни)
Оздоровчий, лікувальний	санаторії: «Десна» (с. Ладинка Чернігівського району, «Остреч», (м. Мена), «Пролісок» (с. Лісове Ніжинського району), «Берізка» (с.Сухополова Прилуцького району), ДОК «Казковий» (м. Мена), т/в «Деснянка» (с. Дівиця Куликівського району)
Сільський зелений	Чернігівський, Коропський та Ічнянський райони
Активні види туризму	акваторії річок Десна та Снов (водний – сплави на байдарках та плотах), Чернігівський р-н (VELO та водний види туризму), Коропський р-н (територія Мезинського парку, пішохідний, вело та водний види туризму), Козелецький р-н (піший та вело туризм в межах Міжрічинського парку)
Мисливство та рибальство	Чернігівський, Козелецький, Ріпкинський, Ічнянський, Бобровицький р-ни

Розроблено автором на основі [19, 29, 30, 33, 39]

Разом з тим туристичний потенціал Чернігівської області на сьогодні не використовується повністю. В умовах бойових дій наявність спільної ділянки кордону з Російською Федерацією відлякує певний клас потенційних вітчизняних туристів, змінюється ставлення споживачів до розваг тощо. До 2014 року, крім туристів з Києва, значну частину туристичного потоку становили організовані туристичні групи з Білорусі та транзитні індивідуальні туристи з

Росії та Білорусі, які їздили до Криму влітку, але через очевидні причини ця категорія майже повністю зникла з 2014 р. [34].

Негативно вплинуло на кількість індивідуальних подорожуючих у напрямку Чернігова та Батурина подорожчання палива та підвищення тарифів на таксі сполученням Київ-Чернігів. Відсутність прямого залізничного сполучення між Черніговом та рештою України також не допомогла збільшити туристичні потоки.

Водночас автобусні тури, які традиційно організують переважно київські туристичні фірми та туристи з самої Чернігівської області, а головне ті, що не розташовані поблизу туристичних центрів автобусних маршрутів, мають менше негативних даних щодо туристів (Качанівка, Тростянець, Мезинський парк, Новгород-Сіверський), і навіть показали тенденцію збільшення кількості туристів. Розширилося географічне коло туристів з Одеської області, з'явилися гості з Миколаївської та Херсонської областей. Порівняно з 2014-2016 роками нинішні білоруські автобусні групи, крім виїздів на ринок, починають замовляти також послуги поїздок на короткі відстані.

З метою аналізу та розробки перспектив історико-культурного потенціалу Чернігівської області ми проведемо SWOT-аналіз, який є одним із універсальних інструментів аналізу стану галузі та може ефективно використовуватися для формування стратегії розвитку туристичної сфери регіону (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

SWOT-аналіз історико-культурного потенціалу Чернігівської області

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - численні ресурси доступні для розвитку багатьох видів туризму: історичного, пізнавального, наукового, етнографічного, екологічного, спортивного, пригодницького; - стратегічне географічне положення Чернігівської області; 	<ul style="list-style-type: none"> - туристичні послуги не відповідають міжнародним стандартам; - низька конкурентоспроможність готельного інвентарю, а номерний фонд недостатній у пік туристичного сезону; - відсутність регіонального брендингу; - відсутність зручного транспортного сполучення з регіонами України;

<ul style="list-style-type: none"> - наявність розвиненої інфраструктури харчування; - диверсифікований природно-ресурсний потенціал; - багата історико-культурна спадщина; - пропонується широкий спектр заходів, пов'язаних з історією та культурою району; - сприятлива екологічна обстановка; - події, пов'язані з культурою та історією краю; - досвід організації виставок, ярмарків, фестивалів, семінарів в рамках розвитку ділового туризму; - велика кількість музеїв і виставок; - досвід організації різноманітних спортивних змагань; - велика кількість заходів, пов'язаних з регіональною історією та культурою; - наявність природних ресурсів для розвитку пішохідного, лижного, водного, велосипедного та гірського туризму; - наявні біологічні ресурси для розвитку мисливського та рибальського туризму; - наявність інфраструктури. 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність сучасного автотранспорту для обслуговування туристів; - відсутність придорожного сервісу; - необхідність реконструкції туристичних об'єктів; - «одноденний тур» є проблемним напрямком чернігівського туризму; - жителі області мало зацікавлені у розвитку в'їзного та внутрішнього туризму; - великі відстані між великими туристичними центрами (Чернігів-Батурин 170 км, Чернігів-Новгород-Сіверський 180 км, Чернігів-Качанівка 180 км); - відсутність стимулів для розвитку в'їзного та внутрішнього туризму; - відсутність кваліфікованих спеціалістів у сфері туризму; - несприятливий демографічний процес; - недостатня поінформованість регіону, відсутність маркетингових кампаній та рекламних матеріалів щодо туристичних продуктів Чернігівської області та просування туристичних продуктів на міжнародний ринок; - відсутність інвестиційних ресурсів; - відсутність механізмів регулювання штучного навантаження; - відсутність обладнання екологічних стежок, автостоянок; - відсутність оглядового майданчика; - зношеність матеріально-технічної бази; - наслідки аварії на Чорнобильській АЕС, проблема радіоактивного забруднення частини території області, з господарського обігу вилучено 7,4% її загальної площі.
--	---

Можливості	Загрози
<ul style="list-style-type: none"> - наявність міжнародного сполучення; - можливості розвитку різних видів туризму; - можливість комбінувати декілька видів туру; - можливість залучення туристів з білорусі та інших регіонів України; - можливість розвитку туристичної інфраструктури за рахунок залучення інвестицій - економічний потенціал зростання за рахунок розвитку ринку послуг; - підвищення привабливості території на основі стійкої тенденції реалізації територіальної маркетингової політики; - залучення інвестицій в інфраструктурні проекти; - можливість інтеграції в загальну стратегію розвитку України в процесі модернізації виробничих баз. 	<ul style="list-style-type: none"> - незавершеність правової бази; - низький попит на послуги в'їзного та внутрішнього туризму населенням області; - сильна конкуренція з боку інших регіонів України; - конкуренція між регіональними туристичними компаніями та іноземними туристичними компаніями; - висока вартість туристичних путівок через великі транспортні витрати; - відсутність програм підтримки компаній, які займаються в'їзним туризмом; - втрата конкурентних позицій щодо ресурсів з інших регіонів України; - близько до кордону з російською федерацією.

Розроблено автором на основі [9, 19, 30, 39]

На основі SWOT-аналізу історико-культурного потенціалу Чернігівської області виділимо основні чинники, що стримують розвиток в'їзного та внутрішнього туризму в Чернігівській області.

Факторами, що стримують розвиток в'їзного та внутрішнього туризму в Чернігівській області є:

- нерозвиненість інфраструктури туризму в регіоні, незадовільний стан туристичних баз, матеріальна та духовна зношеність матеріально-технологічної бази готельного господарства, недостатній рівень розвитку сфери додаткових послуг;

- відсутність єдиної маркетингової політики, спрямованої на просування туристичного продукту Чернігова, відсутність ефективної системи статистичної інформації для відстеження динаміки галузі;

- невідповідність вартості та якості готельних та інших послуг, низька якість персоналу;

- більше виїзного туризму, ніж в'їзного, відсутність законодавчої бази регулювання в'їзного та внутрішнього туризму в Чернігівській області;

- недостатнє фінансування туризму на державному та регіональному рівнях, сезонність у прийомі туристів тощо [39].

Проведений SWOT-аналіз привів до загального висновку, що більшість слабких місць туристичного потенціалу регіону, особливо історико-культурного потенціалу, можна усунути шляхом цілеспрямованої та забезпеченої ресурсами регіональної політики.

Серед основних факторів, що підвищують привабливість туристичного потенціалу Чернігівської області, відзначимо унікальний потенціал природних ресурсів, а також культурно-історичної спадщини.

Загалом для розвитку туризму в Чернігівській області необхідно:

- удосконалення законодавчої та нормативної бази розвитку туризму;
- розробка регіонального нормативного документу «Правила надання туристичних послуг в Чернігівській області»;

- впровадити систему добровільної сертифікації якості туристичних послуг;

- розробка та реалізація заходів щодо матеріальної підтримки підприємств, які займаються в'їзним туризмом (запровадження пільг на оренду, тарифні пільги, комунальні послуги тощо);

- формувати сучасну систему перепідготовки кадрів туристичної сфери, проводити науково-практичні семінари за участю міжнародних експертів;

- інформаційна підтримка туристичних компаній щодо просування послуг, видання інформаційних матеріалів (каталогів, брошур), створення туристичних

сайтів Чернігівської області; допомога в організації телерадіомовлення на Україну та за кордон, публікації в газетах та журналах статей та ін. [36].

Висновок. Отже, усі запропоновані заходи сприятимуть формуванню конкурентоспроможної туристичної галузі Чернігівської області, розвиток якої загалом дозволить:

- задовольняти потреби туристів в отриманні якісних послуг;
- створити більше робочих місць;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону;
- збільшення надходжень до обласних та міських бюджетів;
- поліпшення добробуту жителів району.

Загалом сукупність цих заходів сприятиме підвищенню історико-культурного туристичного іміджу Чернігівської області як великого туристичного центру країни та Європи, що, у свою чергу, збільшить фінансові надходження в бюджет регіону.

2.2 Туристична інфраструктура та її особливості

Надбанням Чернігівської області є значний історико-культурний, природно-рекреаційний потенціал, близькість до столиці України та кордони з іншими державами.

Чернігів – одне з найдавніших міст Європи. За свою давню історію Чернігів зберіг на Державному реєстрі 96 пам'яток історії, 17 пам'яток мистецтва, 272 пам'ятки археології (з них 234 – національного значення), 67 пам'яток архітектури (з них 28 – національного значення), найдавнішу церкву Східної Європи (після Софії в Києві) та пам'ятка садово-паркового мистецтва. Серед природних багатств Чернігова варто відзначити регіональний ландшафтний парк «Ялівщина» та лісопарк «Кордівка» [19].

Чернігівська область має ряд ключових територій державного значення.

1. Придніпров'я (53 тис. га) – прилегла до Дніпра територія з численними озерами та протоками, де зосереджені мальовничі краєвиди, а в її арсеналі

достатньо збережених у природному стані лісових ділянок, найціннішими є лісові ценози тераси Дніпра. У цьому регіоні планується створити Дніпровський природний національний парк. Ця територія також має велике історичне значення, оскільки вона була центром стародавніх поселень людини в епоху палеоліту та неоліту та місцем формування Київської Русі.

Дніпровська територія також включає 20 об'єктів природно-заповідного фонду Ріпкинського району: ботанічний заказник «Мокрець», заповідне урочище «Волноша», ботанічна пам'ятка природи урочище «Єсинське», заповідне урочище «Дубча», ботанічна пам'ятка природи «Рашково-Слобідський дуб», гідрологічний заказник «Чумакові кар'єри», ботанічний заказник «Срібне озеро», зоологічна пам'ятка природи «Озеро Нерадча», ботанічний заказник «Любецький масив», зоологічна пам'ятка природи «Урочище «Чорна річка», ботанічна пам'ятка природи «Сосни при сторонські», гідрологічний заказник «Рублене», гідрологічний заказник «Северин», ботанічний заказник «Чудівський масив», гідрологічний заказник «Чорне болото», заповідне урочище «Нова зимниця», заповідне урочище «Присторонська дача», ландшафтний заказник «Замглай».

2. Верхньодеснянщина (6,8 млн га) - Ця територія є частиною Деснянського біосферного заповідника і включає заплави річки Десни, луки, лісові масиви з терасами. Серед об'єктів природно-заповідного фонду – гідрологічна пам'ятка природи «Мулав'євська», також є ідея створення нової території природно-заповідного фонду.

3. Територія м. Мезина (31035,2 тис. га) – територія розташування Мезинського національного природного парку, яка включатиме існуючу територію природно-заповідного фонду (9 об'єктів), нові та заповідні території заплави р. Десни та частини с. Деснянська рівнина. Цінність цієї території полягає в екологічному, культурному, науковому, пізнавальному та історичному розумінні, великому розмаїтті флори та фауни в поєднанні з прекрасними ландшафтами, археологічними та історичними пам'ятками (стоянка Мезинська стародавніх людей).

До її складу входить 9 територій природно-заповідного фонду Коропського району: Мезинський НПП, ландшафтний заказник «Рихлівська дача», ботанічний заказник «Дубравка», ландшафтний заказник «Мезинська Швейцарія», ландшафтний заказник «Криничне», ландшафтний заказник «Свердловський», ландшафтний заказник «Жуків Яр», ландшафтний заказник «Зміївщина», лісовий заказник «Вишенська дача»[13].

4. Ічнянська територія (9665,8 тис. га) – ділянка лісової рівнини піночі Лісостепу у верхів'ї річки Удай. Лісистість території має 40 %[]. Тут знаходяться «Ічнянський НПП» та 11 територій природно-заповідного фонду. Великою цінністю вважається значний відсоток лісистості. Ця територія може забезпечити зв'язок між Деснянською сполучною територією та територіями Слобожанщини. Також рекреаційну цінність має дендропарк «Тростянець». З природоохоронних об'єктів входить 8 територій природно-заповідного фонду Ічнянського району : Ічнянський НПП, заповідне урочище «Софіївка, гідрологічний заказник «Князьки», ландшафтний заказник «Кути», ландшафтний заказник «Волик», лісовий заказник «Кути», лісовий заказник «Луги», лісовий заказник «Софіївка-Романівщина».

5. Міжричинська територія (102472,9 тис. га) – ця територія відома, як район соснових лісів. Характеризується водними та прибережно-водними рослинами, які вважаються деякою мірою раритетними. Ця ключова територія є досить збереженим природним ландшафтом з великим біологічним різноманіттям, у цьому поляє і її цінність, деякі види занесені до Червоної книги України. З природоохоронних об'єктів входить 14 територій природно-заповідного фонду Козелецького району: РЛП «Міжрічинський», гідрологічний заказник «Гатка», ландшафтний заказник «Сорокошицький лісовий масив», гідрологічний заказник «Видра», гідрологічний заказник «Видра-2», гідрологічний заказник «Шеберівське», гідрологічний заказник «Бондарівське болото», гідрологічний заказник «Вюницьке», гідрологічна пам'ятка природи Озеро «Святе», гідрологічний заказник «Звіринець», гідрологічний заказник «Ревунівське», заповідне урочище «Псьолів острів», зоологічна пам'ятка

природи «Сорокошицький chapel ник», гідрологічна пам'ятка природи «Озеро Солонецьке»[39].

6. Сновська територія (48000 тис. га) – це територія, в основі якої буде закладений Сновський природний заповідник, який буде включати 27 об'єктів природно-заповідного фонду, новостворені ділянки і території, збережені ділянки річки Снов і її прилеглі частини. Дана територія являє собою збережені природні комплекси Лівобережного Полісся, є дуже цінною з рекреаційної точки зору.

З природоохоронних об'єктів сходять 24 території природно-заповідного фонду Семенівського, Корюківського та Сновського районів: лісовий заказник «Розумовська дача», гідрологічний заказник «Ревна», гідрологічний заказник «Ревнище», гідрологічний заказник «Орликівський», ландшафтний заказник «Рогізний», гідрологічна пам'ятка природи «Гальський мох», гідрологічний заказник «Борки», ботанічна пам'ятка природи «Мостки», гідрологічний заказник Болото «Мох», гідрологічний заказник «Стариця», гідрологічний заказник «Борсук», заповідне урочище «Єлінський ліс», гідрологічний заказник «Ступак», гідрологічний заказник «Калюжа», гідрологічний заказник «Парня», гідрологічний заказник «Великий», гідрологічний заказник «Білаші», гідрологічний заказник «Моховий», гідрологічний заказник «Карбуновий», гідрологічний заказник «Боровський», гідрологічний заказник «Пятницький», комплексна пам'ятка природи урочище «Гуліне», гідрологічний заказник «Прибинський», гідрологічний заказник «Гуліно-Прибинська дача»[29].

Найбільш популярними серед туристів Чернігівської області є такі об'єкти:

– Державний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній» є одним із головних туристичних об'єктів не лише Чернігівської області, а й України. Він складається з 29 архітектурних та історичних пам'яток, які були включені до останнього списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

- Державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця» м. Батурин Бахмацького району. До нього входять унікальні пам'ятки історії, архітектури, культури, археології та природи.

- Державний історико-культурний заповідник «Качанівка», розташований у селі Качанівка Ічнянського району, є комплексом із парком та найбільшим басейном у практиці паркобудівництва в Україні.

- Новгород-Сіверський історико-культурний музей-заповідник «Слово о полку Ігоревім», створений у 1990 році. Це був перший державний заклад, який займався вивченням перлини давньоруської літератури «Слова о полку Ігоревім».

Історико-археологічний музейний комплекс «Стародавній Любеч». Він був створений зовсім недавно, в 2008 році. У тому числі: археологія, архітектура, культура та історія Київської Русі та 7 об'єктів, у тому числі Українського національного Відродження[17].

- Місто Ніжм пишається своєю історичною забудовою в центрі міста, яка майже повністю збереглася з XVII-XIX століть.

– Місто Козелець вважається видатним своїми пам'ятками архітектури, тісно пов'язаними з родиною Розумовських.

– Село Седнів відоме своєю великою історією, воно було відоме як давньоруське місто-фортеця Сновськ у 1068 році, також воно вважалось однією з найсильніших фортець Київської Русі того часу.

- Мезинське стародавнє стоянка, відоме першим у світі виявленим унікальним зразком стародавнього мистецтва.

- Сосницький літературно-меморіальний музей О.П.Довженка, що в селі Сосниця, розповідає про життя Довженка-митця.

Статистичні показники розвитку туристичної інфраструктури Чернігівської області демонструють перспективність розвитку сфери дозвілля з точки зору невеликих, порівняно з іншими галузями економіки, капіталовкладень і при цьому більшої віддачі, швидшої окупності. [30] .

Значний рекреаційний потенціал Чернігівської області виражається в таких основних аспектах:

- відмінне географічне розташування (прикордонна зона області, член Євразії «Дніпро»);

- природно-рекреаційні ресурси (1/5 загальної території Чернігівської області займають рекреаційні зони; сприятливі кліматичні умови, різноманітний рослинний і тваринний світ; лікувальні мінеральні води, лікувальні грязі, рослини-двійники, велика бібліотека ботанічних препаратів, доступних для відпочиваючих і туристів);

- Пам'ятки історико-культурної спадщини (5000 пам'яток культурної спадщини, з них 39 занесені до Національного реєстру культурної спадщини);

- Фонд природно-заповідного фонду (Національний парк-дендропарк «Тростянець», Менський зоопарк, 2 ландшафтні заказники, 4 рослинницькі заказники, 4 гідрологічні заказники, 1 загальнозоопарковий заказник, а також Сокиринський парк - садово-паркові пам'ятки мистецтва та 7 пам'яток природи);

- Рекреаційно-ресурсна інфраструктура (функціонує оздоровчий заклад, у тому числі: санаторій, санаторій, санаторій, база та інші заклади відпочинку, рибальські та мисливські бази, водні станції, пляжі, лісопарки.) [14].

Дані таблиці 2.3 ілюструють стан забезпечення області установами рекреаційного господарства.

Таблиця 2.3

Забезпеченість Чернігівської області установами рекреаційного господарства

Заклад	Кількість
Санаторії та заклади відпочинку	62
Будинки й пансіонати Відпочинку	8
Бази та інші заклади відпочинку	39
Стадіони з трибунами на 1500 місць	22
Спортивні майданчики	1098
Плавальні басейни	8
Приміщення для фізкультурно-оздоровчих занять	304
Підприємства готельного типу	58
Професійні театри	4
Концертні організації	1

Музеї	25
-------	----

Розроблено автором на основі [9, 19, 30, 39]

Аналізуючи дані таблиці 2.3, можна виявити наявність великої кількості лікувальних та оздоровчих закладів, які становлять основну ланку рекреаційної галузі. Сталаситуація спостерігається, по закладах культурного спрямування, які, як правило, виконують роль психологічних і моральних відновлювачів.

Основною метою перебування туристів на Чернігівщині є отримання екскурсійних та лікувально-оздоровчих послуг. Санаторії області надають оздоровчі послуги як дорослим, так і дітям (табл. 2.4.).

Таблиця 2.4

Санаторії Чернігівщини

Назва закладу	Послуги
Санаторій «Десна» (Чернігівський район)	Приділяється увага профілактиці захворювань шлунково-кишкового тракту
Санаторій «Остреч» (Менський район)	є найціннішим багатством, адже у нього наявні мінеральна вода і лікувальна торфогрязь. Найбільшу увагу в санаторії приділяють профілактиці захворювань серцево-судинної системи та органів дихання.
Чернігівський обласний багатопрофільний дитячий санаторій «Пролісок» (Ніжинський район)	Забезпечує реабілітацію дітей із захворюваннями органів дихання, травлення, нервової системи, кровообігу. Цей санаторій забезпечений 200 ліжками, а також водолікарнею, кабінетами: лазеротерапії, магнітотерапії, грязелікування, електро- та світлолікування, кабінетом для ЛФК, фітотерапії, а також масажу.
Чернігівський обласний дитячий протитуберкульозний санаторій «Зелений Гай»	Він забезпечує реабілітацію дітей, які у групі підвищеного ризику інфікування та захворювання на туберкульоз, там роблять спеціальні та загальнооздоровчі протитуберкульозні заходи
Дитячий позаміський заклад оздоровлення та	Метою діяльності цього закладу є: повноцінний відпочинок, оздоровлення, забезпечення

відпочинку «Мрія» (Бахмацький район)	дозвіллям, задоволення інтересів та духовних запитів
Міжгосподарський санаторій «Берізка» (Прилуцький район)	Діяльність цього закладу полягає у відпочинку, моральному відновленні та задоволенню духовних запитів.
Санаторій «Ім.Щорса» (Сосниця)	Знаходиться у сосновому борі біля берегів річки Убіді. Підходить для сімейного відпочинку. Тут лікують захворювання верхніх та нижніх дихальних шляхів.

Розроблено автором на основі [9, 17, 26, 30, 36]

У сфері культури і мистецтва працює 1688 закладів. У Чернігівській області функціонує 5 театральних-видовищних підприємств на 1915 глядачів. При клубних установах функціонує 775 клубів і будинків культури, з них 694 – у сільській місцевості. Також в області діє 732 бібліотеки[9].

За останні роки в області зростає кількість музейних закладів:

1. У 2011 році в Ічнянському краєзнавчому музеї створено відділ художника Миколи Ге.

2. Чернігівський обласний історичний музей Музей історії партизанського руху 1941-1943 років носить ім'я Чернігівського обласного історичного музею В. В. Тарновського;

3. У 2013 р. створено Талалевський краєзнавчий музей;

4. У 2012 році в місті Корюківка розпочато першу чергу будівництва музейно-меморіального комплексу, присвяченого жителям українських поселень, знищених фашистськими окупантами.

5. У 2010 році відкрився «Музей сучасного мистецтва громадських організацій Чернігова» [30].

2.3 Сучасний стан туризму Чернігівської області

Туристи Чернігівської області – це переважно групи киян та індивідуальні туристи, які подорожують особистим транспортом, які не враховуються у статистичному звіті.

Приїжджали також організовані групи із Сумської, Полтавської, Харківської та Дніпропетровської областей, але рідше. Раніше значну частину туристичного потоку становили туристичні групи з Республіки Білорусь та індивідуальні мандрівники транзитом з Російської Федерації. Багато туристичних компаній пропонують короткі (2-3-денні) тури або одноденні автобусні тури вихідного дня до Чернігівської області [26].

Що стосується одноденних поїздок, то популярними залишаються маршрути до Чернігова, Качанівки, Батурина та Тростянця. Також зростає попит на проект Чернігів-Седнів з боку організованих туристів та індивідуальних туристів. Туроператори з Києва звертають увагу на екскурсії до Ніжина та Прилук. Популярним залишається багатоденний маршрут Київ – Чернігів – Новгород-Сивірський – Батурин – Київ (2 дні)

Сільський туризм є традиційним видом дозвілля жителів і туристів. З кожним роком кількість садиб збільшується і наразі їх функціонує 50, які пропонують різноманітні розваги та дозвілля [30].

Переважна більшість сільських садиб Чернігівської області надає такі основні послуги: проживання, харчування за бажанням за додаткову плату, трансфери за бажанням. Ціни на основні послуги залежать від майнового інтересу. Середні ціни на проживання в садибах, розташованих у селах, коливаються від 90 до 250 гривень за добу, у самому Чернігові 300 гривень. Але є і VIP-садиби, які можна орендувати за 1300-2000 гривень на добу. Це, наприклад, «Дача в Седневі», всі житлові умови відповідають європейським вимогам (три спальні, камін, сауна, телевізор, кондиціонер, гаряча та холодна вода, кухня, пральна машина, 2 санвузли в котеджі), котеджний розріз Павлівка

на околиці Чернігова. У більшості випадків всі садиби пропонують житло з усіма сучасними зручностями.

Є й такі, які не забезпечені сучасними зручностями і повертають туристів назад у 20, а то й у 19 століття («Мисливська Паланка», «На краю світу», «Медобори»). Але вони також знайшли свого споживача, який шукає відпочинок від міста та жадає екзотики країни.

Особливо потрібні сучасні будинки під старовину. Наприклад, автентичні котеджі «Хата писаря», «Каретна хата» на «Соколиному хуторі» мають теплу підлогу, санвузли, гарячу та холодну воду, телевізор і супутникове телебачення, що нагадує старовинні українські житла, може занурити відвідувачів в іншу епоху без втрати всієї зручності, до яких звикли сучасні люди.

Також популярними для ночівлі є сіни або кімнати, призначені для них («Соколинний хутір», «Мисливська паланка», «Кінний двір»). Найбільш оригінальними послугами є Петрушівка (міні-зоопарк, колекція старожитностей, соколине полювання, козацькі розваги, діловий туризм, театральні вистави) у селі «Соколинний хутір», у селі «Мисливська паланка» на Тростянці (музей старожитностей, пошук скарбів, полювання, козацькі забави), «Кінний двір в м. Седневі» (цвякання коней, театралізовані вистави). Оригінальним туристичним продуктом стала фауна і флора «Басань», розташована за селом Сатара Басань Бобровицького району. Окрім пішохідних та велосипедних прогулянок, проведення корпоративних заходів, комплекс пропонує екскурсії для школярів.

При організації харчування переважно використовується традиційна українська або більш сучасна домашня кухня. Вартість трьох курсів коливається в межах 100-180 грн. доба.

Особливою популярністю користуються страви, приготовані в духовці. Великою популярністю користується і кавказька кухня, перш за все шашлик, без якого сучасні жителі не уявляють відпочинку на природі. Родзинкою для туристів є те, що страви готуються з продуктів, отриманих у самих господарів або вдома у сусідів. Проте більшість власників сільського туризму відмовляються від обробки великих земельних масивів та вирощування великої

кількості худоби, оскільки це потребує багато часу та пов'язане з певними санітарними незручностями, а найбільш активний сезон збігається з піком відвідуваності.

Сільський туризм на Чернігівщині – далеко не дешевий і зручний вид відпочинку. Хоча в країнах Західної Європи це вважається більш дешевою альтернативою пляжним, оздоровчим і медичним розвагам, наші продукти розраховані на представників середнього класу і жодним чином не передбачають соціальний туризм.

Основні центри сільського туризму зосереджені в Чернігівському, Ріпкинському, Ічнянському та Коропському районах. Набирає обертів активний вид водного туризму. Організовані мандрівки по річках: Десна, Сейм та Снов. У містах Чернігові, Батурині, селах Новгород-Сіверський та Седнів туристи також можуть зайнятися рафтингом [39].

Екотуризм також набуває популярності на Чернігівщині. Найбільший інтерес для цих туристів викликають: Тростянецький ботанічний сад (республіканського значення), Качанівський парк (Ічнянський район), Великий ліс (Ічнянський район), Срібнянський і Дігтярівський парки – пам'ятка садово-паркового мистецтва (Срібнянський район), Сокиринський (національний парк загальнодержавного значення), Менський зоопарк, ландшафтний заказник Мезинська Швейцарія (Коропський район).

В регіоні проводяться наступні види оглядових екскурсій:

- Оглядова екскурсія по території стародавнього Дитинця (Валу) з відвідуванням Спасо-Преображенського собору;
- Оглядова екскурсія по території Болдиної гори з відвідуванням Троїцького монастиря;
- Оглядова екскурсія по території Єлецького монастиря та кургану Чорна могила;
- Оглядова екскурсія по території сучасного центру Чернігова;
- Оглядова екскурсія по території стародавнього Дитинця (Валу) без відвідування Спасо-Преображенського собору;

- Оглядова екскурсія по території стародавнього Чернігова з пам'ятками архітектури XI—XIX ст.

Музейні екскурсії:

- Спасо-Преображенський собор. XI ст.;
- Борисоглібський собор. XII ст.;
- Антонієві печери. XI—XVIII ст.;
- Виставка «Мистецтво Чернігівщини XVII—XX ст.»;
- Професійний іконопис та старообрядницька ікона;
- Народна ікона та клас Колегіуму;
- Виставка «Чернігів і чернігівці 100 років тому»;
- Тимчасові виставки в Колегіумі.

Для любителів агротуризму пропонується тур вихідного дня з відпочинком на «Кінному дворі Седнівський». Родзинка – екологічно чисті Номери на сіновалі (курені), сіно в яких спеціально заготовлялося в період цвітіння трав, що надає йому неповторного аромату! Пропонуються страви української кухні, приготовлені у печі за традиційними рецептами на воді зі святого джерела, номери на сінувалі, прогулянки на конях, лазню на дровах, зимову рибалку, лижні прогулянки, екскурсії по Седневу з гідом тощо.

Програма тура

1-й день

09.00 – зустріч представником фірми або екскурсиводом у м. Чернігів.

09.15-10.00 – сніданок у кафе міста (за бажанням).

10.00-13.30 - Оглядова екскурсія містом: відвідування Троїцько-Іллінського монастиря, розташованого на схилах Болдиних гір: огляд міста Чернігова з висоти дзвіниці Троїцького монастиря; огляд Антонієвих печер 12-17 ст. – одного з найдавніших печерних монастирів у Східній Європі, загальною

довжиною печерних галерей 320 м., підземних храмів, келій; Троїцького (17 ст) кафедрального собору, пам'ятник афганцям, центральний парк міста.

Тематична оглядова екскурсія Валом-Детинцем з відвідуванням Спасо-Преображенського Собору (1-ша половина 11 ст.) – головного храму Чернігова, сучасника Софіївського Собору; Борисоглібського Собору 12 ст; Чернігівський колегіум; «Будинок Мазепи»; 12 чавунних гармат, встановлених тут на початку ХХ ст. Існує легенда, що вони були подаровані місту Петром I як знак визнання героїзму чернігівських козаків, виявленого у боротьбі зі шведськими завойовниками; один із найкрасивіших храмів України – Катерининська церква; спуск та огляд р. Десна; рекомендуємо відвідати традиційний сувенірний магазин, де надається можливість придбати будь-яку продукцію на Ваш смак; відвідування культурного центру Чернігова — Червона площа.

14.00-15.00 – Обід у центральному кафе міста (за бажанням).

15.30-18.00 – Екскурсія на Чернігівський пивзавод. Знайомство з технікою пивоваріння, а також дегустація пива та закусок. Досвідчений гід розповість про правила дегустації пива, а також надзвичайні таємні історії із життя Чернігова. Чернігівський пивний завод можуть відвідувати лише особи, які досягли 18-річного віку!

18.00-18.45 – переїзд до Седніва. Розміщення на кінному дворі «Седневський». Вільний час.

2-й день

09.00-10.00 – сніданок.

09.30—11.30 — Оглядова екскурсія історичними місцями Седнева з відвідуванням пам'яток: Воскресенська церква, Георгіївська церква, альтанка Глібова, садиба Лизогубів... Старовинний парк, тисячолітній дуб, Шевченківська липа. Вільний час.

13.30-14.30 – Обід.

14.30-17.30 – Вільний час. Пропонуємо: катання на конях та кінських упряжках, виступи кінного театру та кінно-трюкової групи (за домовленістю), лазню на дровах, та просто відпочинок з проживанням у комфортних умовах, здоровим харчуванням та джерельною водою.

17.30-18.30 – Звільнення номерів та трансфер до м. Чернігів.

Нині на Чернігівщині функціонує лише один кластер з водного туризму «Мандрівки на плотах»[1]. Ідея створення кластеру виникла ще у 2003 році після подорожі Сергія Провозіна круїзом по річці Ніл у Єгипті. Вже у 2007 році він відмовився від підприємницької діяльності і почав реалізацію кластеру. На сьогоднішній день його флот складається з 6-ти плотів в акваторіях Десни, Снову та Сейму.

Розроблена програма екскурсій та прогулянок на 2,4,6,8 години. Основні категорії мандрівок та екскурсій: Мандрівка по красуні Десні, Сейм та Снов, Спортивний сплав, Мисливський сплав, Рибальський сплав, Екологічний сплав, Оздоровчі мандрівки, По диких місцях Чернігівщини, По історичним містах на річці Десна, Снов та Сейм.

Найяскравішими представниками туристичної діяльності Чернігівської області є Ервін Міден, Віталій Осипенко, Олександр Бондар, Володимир Пилипенко та Марія Науменко.

Ервін Міден - дипломований історик, науковець, який займається вивченням Чернігівщини. Екскурсовод підкорює людей дотепною та нетиповою манерою розповіді про історію Чернігівщини. Ервін Міден мешкає у Чернігові.

Німецько-український екскурсовод став популярним влітку 2019 року, коли в мережі потрапило відео однієї з його екскурсій. Артистична та емоційна подача інформації екскурсоводом робить його справжньою зіркою. Тепер він зібрав велику групу людей, які хотіли особисто від нього почути про походження назви «Чернігів», відомих людей, які жили чи відвідували місто тощо [23].

Ервін Міден проводить екскурсію в Чернігові, засипаючи туристів не нудною хронологією якихось задокументованих подій, а дивовижними історіями, мало кому відомими раніше. Крім кумедних оповідань, креативний і

харизматичний екскурсовод одягається в яскраві національні костюми, перетворюючись на історичних особистостей. Перший, кого "зіграв" Ервін - чернець Онуфрій.

Він працює в такому стилі та робить акцент на розвагу, щоб людям краще запам'ятовувалися певні персонажі та їх характеристики. Таким чином історія для них оживає.

Він висловлює стримано-оптимістичну думку з приводу туризму у Чернігові:

«Перспективи туризму є. Життя зараз більш-менш стабілізувалось. Багато людей, опинившись на незнайомій для себе території як внутрішньо переміщені особи, починають цікавитися. Вони розуміють, що аби емоційно підтримувати армію, необхідно також емоційно підтримувати себе. Тому багато хто обирає саме такий інтелектуальний відпочинок. Я дуже сильно сподіваюся, що у Чернігів будуть їхати люди. Навіть не зважаючи на те, що головна артерія, яка з'єднувала нас з Києвом, зараз дещо призупинила своє життя, але вона відновиться скоро. Та, інша артерія, більш стара, вона існує і допомагає підтримувати зв'язок Чернігова зі світом.»

Віталій Осипенко - сертифікований гід в Чернігові. За освітою він історик, закінчив Чернігівський національний педагогічний університет. Проводить індивідуальні та групові екскурсії по Чернігову. Його робота приносить величезне задоволення і радість, а спілкування з людьми вважає найбільшим багатством. Чернігів його рідне місто, і любов'ю до нього, він хоче наповнити всіх людей, що приїжджають до Чернігова. Він покаже Вам унікальне давнє місто, краса якого притягує людей з усього світу.

Екскурсії Віталія Осипенко:

Оглядова екскурсія «ЧЕРНІГІВ СТАРОДАВНІЙ»

Оглядова індивідуальна екскурсія -1-6 осіб

Оглядова групова екскурсія – 6 та більше осіб (300грн/1 година)

Тривалість екскурсії – 3 години

Мова екскурсії – українська, російська

Як проходитиме: пішки.

Екскурсія «ЧЕРНІГІВ - МІСТО ЛЕГЕНД»

Індивідуальна екскурсія -1-6 особи

Групова екскурсія – 6 та більше осіб (300грн/1 година)

Тривалість екскурсії – 3 години

Мова екскурсії – українська, російська

Як проходитиме: пішки

Місце зустрічі: Красна площа біля драматичного театру або Туристичний інформаційний центр (фото центрі-зустрічі)

Ціна екскурсії: 250грн/1 година

Екскурсія «ЧЕРНІГІВ ЗА ЧАСІВ ЯЗИЧНИЦТВА»

Індивідуальна екскурсія -1-6 особи

Групова екскурсія – 6 та більше осіб (300грн/1 година)

Тривалість екскурсії – 3 години

Мова екскурсії – українська, російська

Як проходитиме: пішки

Місце зустрічі: Красна площа біля драматичного театру або Туристичний інформаційний центр(фото центрі-зустрічі)

Ціна екскурсії: 200грн/1 година.

Екскурсія «НІЧНИЙ ЧЕРНІГІВ»

Індивідуальна екскурсія -1-6 особи

Групова екскурсія – 6 та більше осіб (300грн/1 година)

Тривалість екскурсії – 2 години

Мова екскурсії – українська, російська

Як проходитиме: пішки

Місце зустрічі: Красна площа біля драматичного театру або Туристичний інформаційний центр (фото центрі-зустрічі)

Цьогоріч Олександр Бондар розробив три екскурсії. Вони розраховані на тих, хто вже був у Чернігові та вирішив повернутися, щоб побачити щось нове про місто, так би мовити, побачити його з іншого боку. Туристів стали частіше возити до Красного мосту, церкви Св. Михаїла і Федора, маєтку гетьмана Павла Полуботка (нині військовий шпиталь). Також людям цікаво гуляти приватним сектором, де ще можна бачити залишки старовинної дерев'яної архітектури.

Також людям цікаво знати, яким Чернігів був раніше, яким його бачили мешканці та гості міста, наприклад, 50 чи 100 років тому. Багато інших окремо цікавилися історією змін, які торкнулися міста за останні п'ять років. Як вони відбуваються, хто бере участь, скільки коштує їх виконання та як зазвичай готуються ці проекти. Адже ці зміни помітили не лише ті, хто раніше бував у Чернігові, а й ті, хто прибув до нього вперше.

95% відвідувачів задоволені всім. Серед змін особливо подобаються нові тротуари. Ті, хто добирається до міста самостійно, воліють їхати місцевою дорогою. Багато хто каже, що вони зазвичай ідеальні. Це стосується не лише самого обласного центру, а й ділянки траси Чернігів-Київ між Козелцем і Черніговом. Особливо це помічають туристи з південних і східних регіонів, де, за їхніми словами, дороги часто називають дуже поганими[37].

Найпоширенішою скаргою є відсутність залізничного сполучення Чернігова з іншими обласними центрами. Якщо люди не їздять власним транспортом чи туристичним автобусом, то до Чернігова можна дістатися лише з пересадкою в Києві за чарівним словом «маршрут». Це дуже незручно. Через Київ змушені були їхати навіть туристи з Сум і Харкова. Це додаткові 400 кілометрів і кілька годин, проведених у дорозі.

Чернігівський екскурсовод Володимир Пилипенко рекомендує оглядову екскурсію всім, хто вперше приїжджає до стародавнього міста над Десною, щоб побачити історичні місця та дізнатися про минуле Чернігова.

За його спостереженнями, багато гостей, які приїхали до обласного центру Чернігівської області, обов'язково повернуться. У них вже інші вимоги. Наприклад, покажіть щось унікальне або здійсніть незвичайний маршрут подорожі. Чи можете ви побачити приклади дерев'яного будівництва 19-го та початку 20-го століть? Є щось цікаве під Черніговом? На кожен запит історики та гіді, які також проводять безкоштовні тематичні екскурсії, мають свої відповіді та цікаві пропозиції.

У перші вихідні осені, 4-5 вересня, у місті проходить фестиваль «Зелена сцена». На провулку Героїв традиційно проходять літературні читання, виступи музичних колективів, фотовиставки та виставки рукоділля.

Завершать свій сезон і «Дні Америки у Чернігові», які проходять за сприяння Посольства США в Україні. Вони неможливі без джазу, тому 4 вересня відбудеться концерт Lviv Jazz Trio та Юлії Швед (Львів – Бостон). Також запланований розмовник із письменницею Вікторією Амеліною на тему: «Зрозуміти Іншого, щоб зрозуміти Україну».

Даються взнаки ремонти по місту. Усе це бачили всі, хто приїжджав до Чернігова, і були приємно вражені. Багато людей приїздили до Чернігова після кількох років відпочинку і кажуть: «Ой, ми тут були кілька років тому, тоді тут було гірше, а зараз дуже добре». Це об'єктивна оцінка стану місто людьми, які приїхали до нас, особливо не вперше. У кожній моїй групі є кілька таких людей, це точно.

Що стосується іноземців, то їх замовлень побільшало. Вони були і є не дуже великою часткою загального туристичного населення, але їх приплив збільшився.

Окрім допомоги туристам Чернігівський туристично-інформаційний центр організовує дуже цікаві заходи для активного відпочинку чернігівців влітку. Туристи кажуть, що дійсно заходять на сайт центру, ознайомлюються з необхідною інформацією та знаходять її корисною.

Станіслав Іващенко – автор проекту «Дерев'яне мереживо на Чернігівщині». Його великою справою була пропаганда та збереження чернігівського зрубу. Люди інколи хочуть побачити їх «вживу», тобто якщо екскурсія по таких будівлях. Також екскурсія цікава туристам, які не вперше в Чернігові і встигли побувати у Валу і тих же печерах. Їм це подобається. Він проводить ці екскурсії вулицями, наприклад, Коцюбинського, за межами так званого Чернігівського Подолу чи Горсаду.

Про те, куди туристи хочуть поїхати, зазвичай заздалегідь домовляються, і буває по-різному: десь були – але не хочуть туди, або десь ще не були, але дуже хочуть йти туди. Більшість із них вперше відвідують наше місто, і я воджу їх у класичні туристичні місця – Валу, Болдині гори, Центр. Але потім, коли знову завітали, попросять щось цікаве та незвичайне.

З цього у 2018 році я розпочав два нових тури: вуличний та навчальними закладами Чернігова. Можливо, вони були в планах співробітників нашого музею, але туристи там здебільшого екскурсійні, і я сумніваюся, що гість міста захоче відвідати тільки одну вулицю.

Їхні позитивні відгуки тому, що все місто для них стало кращим, тому вони можуть розповідати своїм друзям, що не тільки поїздка була веселою, але й саме місто гарне, у ньому багато місць, де можна погуляти, поїсти та випити кави.

Важливим моментом є заклади харчування. Тут варто відокремити місця, де велика кількість туристів може організовано пообідати і піти далі, від місць, де можна приємно провести час за чашкою кави. У Чернігові з обома

інституційними варіантами проблем немає. Завжди можна знайти дешевше і дорожче, ближче чи далі від центру міста.

Часто буває так, що група туристів просить завчасно замовити той же обід на певну кількість людей, і ми вже вираховуємо, що і де їх краще погодувати за ті гроші, на які вони розраховують.

Є де і переночувати, але бувають години пік протягом року, коли все зайнято. Навіть про оренду квартири не може бути й мови. Це було і на Великдень, і на травневі свята, і на Дні міста та Покрови. Важко було облаштуватися й наприкінці вересня-початку жовтня, коли Чернігів був у так званій «золотій осені». Що стосується готелів, я думаю, що місто може використовувати деякі дешевші варіанти. Або кілька таких же готелів як більш економний варіант для туристів.

Висновки до 2 розділу

Чернігівська область має майже всі складові для успішного розвитку туризму – унікальну природну красу та багату історію. Чернігівська область займає 5,3% території України, посідаючи третє місце серед регіонів України, в

ній проживає 2,4% населення України. За чисельністю населення область посідає 22 місце. Історико-культурним та адміністративним центром Придесення є місто Чернігів.

Туристичний потенціал Чернігівської області на даний час використовується не повністю. В умовах бойових дій наявність спільної ділянки кордону з Російською Федерацією відлякує певний клас потенційних вітчизняних туристів, змінюється ставлення споживачів до розваг тощо.

Запропоновані заходи сприятимуть формуванню конкурентоспроможної індустрії туризму в Чернігівській області, розвиток якої в цілому дозволить:

- задовольняти потреби туристів в отриманні якісних послуг;
- створити більше можливостей для роботи;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону;
- підвищення інвестиційної привабливості регіону;
- збільшення надходжень до обласних та міських бюджетів;
- поліпшення добробуту жителів району.

Загалом сукупність цих заходів сприятиме підвищенню історико-культурного туристичного іміджу Чернігівської області як великого туристичного центру країни та Європи, що, у свою чергу, збільшить доходи.

Розділ 3. Перспективи розвитку туристично-рекреаційного потенціалу

3.1 Відновлювально-реставраційні процеси як наслідок російської агресії

Чернігівська область є одним із найбільш постраждалих регіонів України після повного вторгнення Росії. У лютому та березні тут точилися важкі бої, аж

до 1 квітня, коли росіяни захопили частину території, знищивши близько 3500 будівель, майже всі житлові. Окупанти вбивали мирне населення, грабували. У селах в осередку бойових дій немає жодної вцілілої хати. Війна стала масштабним структурним шоком як для всієї економіки України, так і для кожного регіону нашої держави. Час і наслідки військової агресії неможливо передбачити, а національні та регіональні стратегічні цілі потребують коригування відповідно до ситуації воєнного та післявоєнного відновлення. В умовах війни необхідним є перегляд усталених підходів до формування стратегії та вирішення серйозних соціально-економічних, гуманітарних та безпекових проблем на всіх рівнях управління розвитком країни, у тому числі на районному рівні.

Культурні цінності та культурна спадщина, що знаходяться на території України та тимчасово окупованих територіях, є власністю держави Україна, національним багатством, невід'ємною складовою культурної спадщини України та охороняються міжнародним та національним законодавством[34]. Культурна спадщина є невідновлювальним ресурсом, її знищення – це знищення пам'яті людства. Реставрація, консерваційні роботи – тривалі й коштовні процеси.

Росіяни цинічно продовжують чинити злочини проти народу України та нашої спадщини – обстрілюють собори, монастирі та храми, де ховається цивільне населення. Російські бомби та ракети вже зруйнували багато об'єктів інфраструктури та пошкодили низку об'єктів культурної спадщини. Значної шкоди завдано історичним ареалам таких міст, як Харків, Ізюм, Маріуполь, Чернігів.

Чернігів, одне з найстаріших міст України, понад місяць перебував в облозі російських військ і потерпав від обстрілів. Протягом 40 днів російські війська обстрілювали Чернігів ракетами, бомбами та артилерією. У результаті було зруйновано 70% міста, загинуло понад 700 осіб, 40 пропали безвісти [9].38 воєнних злочинів росіян проти культурної спадщини Чернігівщини зафіксувало Міністерство культури та інформаційної політики. У місті значно пошкоджено

Чернігівську ТЕЦ. Вщент зруйновано високовольтні трансформатори. Крім того, значних ушкоджень зазнав Чернігівський водоканал. Пошкоджено резервуари чистої води, у наслідок чого відбулась їх розгерметизація. Також через зруйновані мережі підприємство не може забезпечити достатній тиск води для багатоповерхівок у місті – вода є у всіх районах, проте не вище третього поверху. Уряд вже виділив Чернігівській області з резервного фонду перші 250 мільйонів гривень для проведення найнеобхідніших першочергових робіт з ліквідації наслідків воєнних дій.

Першим кроком до відновлення й реставрації пам'яток є реєстрація всіх пошкоджень та руйнацій. Наразі музейні фахівці по всій Україні зробили і продовжують робити все можливе для убезпечення колекцій українських музеїв. Міністерство культури та інформаційної політики України здійснює постійний моніторинг руйнування пам'яток культурної спадщини на території України та на тимчасово окупованих територіях та вживає всіх невідкладних заходів для протидії та недопущення такого руйнування[13].

Міністерство культури та інформаційної політики України створило ресурс для належного документування воєнних злочинів проти людяності та об'єктів культурної спадщини, вчинених російсько-окупаційними військами на території України. Спільний проєкт Київської школи економіки, Офісу президента та Мінекономіки «Росія заплатить» і Міністерства цифрової трансформації – через додаток «Дія» централізовано документальні збитки від військової агресії Росії.

Будь-хто може подати інформацію про шкоду, завдану російськими військовими Україні та її громадянам: руйнування інфраструктури, житла, шкіл, пограбування, екологічну шкоду тощо.

Важливо, що ця зібрана інформація вноситься до реєстру для планування реконструкції.

Станом на 31 березня 2022 року, згідно з інформацією Міністерства культури та інформаційної політики України, опублікованою на офіційному

сайті, російська армія вчинила загалом 135 військових злочинів проти української культурної спадщини.

Всього внаслідок обстрілів окупантів знищено та пошкоджено 58 об'єктів культурної спадщини. Це пам'ятки архітектури та містобудування. Серед них 5 пам'яток національного значення. Постраждали цінні об'єкти з 25 історичних будівель – старовинні споруди другої половини XIX – початку XX століття – та 10 пам'яток – пам'ятних стел чи скульптур, пов'язаних з історичними подіями. Було пошкоджено 12 музеїв та історичних будівель, 6 театрів і кінотеатрів, 5 бібліотек[9]. На жаль, ці цифри з кожним днем зростають.

З початку березня стародавній Чернігів відчув на собі шалений розгром російських загарбників. 4 березня 2022 року ворожі бомби знищили Іллінську церкву – пам'ятку архітектури національного значення. Було зруйновано не лише зовнішній вигляд будівлі, а й вівтар. Ця цегляна будівля була побудована на стику XI-XII століть на найвищому плато легендарних Болдиних гір. Наприкінці XVII ст., за часів Гетьманщини, вона увійшла до складу комплексу Троїцько-Іллінського монастиря, який був збудований на кошти українського полководця Івана Мазепи за ініціативою єпископа Лазаря Барановича. Тоді ж, зокрема, був побудований собор Святої Трійці. Ця пам'ятка архітектури національного значення (охоронний № 250044/1-Н) також постраждала під час обстрілу російськими загарбниками 7 березня – постраждали олійні розписи XVIII століття всередині церкви.

7 березня 2022 року пограбували ще одну візитівку історичного Чернігова – всю будівлю Єлецького Успенського монастиря, пам'ятки архітектури національного значення XII століття. (Безпечний № 250043-Н).

У XVII столітті монастир отримав новий купол, браму з дзвіницею та кам'яними стінами, у популярному в Європі стилі бароко. Вони найбільше постраждали від ворожих обстрілів.

13 березня 2022 року внаслідок бойових дій у Чернігові на кладовищі «Яцеве» виникла пожежа у Феодосіївському храмі.

26 березня в Чернігові зник давній православний храм – Спасо-Преображенський собор. Ця пам'ятка архітектури національного значення (охоронний номер 811) є однією з найдавніших збережених монументальних кам'яних споруд України першої половини XI ст. Також 26 березня 2022 року було зруйновано Чернігівський храм, збудований на початку XVIII століття. - Катерининська церква, пам'ятка архітектури українського бароко національного значення (охоронний номер 816).

Повне відновлення зруйнованих російськими обстрілами будівель та інфраструктури Чернігова може бути завершено щонайменше за чотири роки[25].

При цьому формат фіксації руйнувань Чернігова має бути узгоджений із залученням міжнародних експертів. Це необхідно, щоб завдані збитки були належним чином оформлені та задокументовані.

Наразі центральними органами виконавчої влади розробляються підходи та здійснюються заходи щодо відбудови України. Для того щоб у майбутньому швидко перейти до відбудови країни Кабінетом Міністрів України здійснено такі кроки:

- затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації (постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 326), у якому, зокрема, визначено окремий напрям – втрати культурної спадщини[34];

- створено Фонд відновлення зруйнованого майна та інфраструктури, Фонд обслуговування та погашення державного боргу, Фонд відновлення та трансформації економіки, Фонд підтримки малого та середнього бізнесу тощо.

Водночас наразі існує необхідність підготовки узгодженого позиційного документу щодо плану відновлення України, що охоплюватиме як координацію розпочатих проєктів, так і впровадження нових державних ініціатив, задля об'єднання зусиль з міжнародними партнерами, злагодженої роботи всіх органів влади та залучених стейкхолдерів. У такому плані особливу увагу варто приділити охороні культурної спадщини, а саме дослідженню, консервації,

реабілітації, реставрації, ремонту, пристосуванню та музеєфікації об'єктів культурної спадщини, що постраждали внаслідок збройної агресії.

Одразу після блокування Чернігова та відступу росіян обласні центри та область у цілому почали налагоджувати партнерські відносини з окремими організаціями, містами та цілими країнами. Йдеться про те, щоб розпочати реконструкцію якнайшвидше після закінчення бойових дій. Про готовність допомогти у відновленні Чернігівщини заявили представники таких країн, як Франція, Норвегія та Латвія. Зокрема, латвійські партнери готові надати державну допомогу за участю бізнес-спільноти та звернутися до ЄС за додатковими коштами для відновлення регіону. За словами Надзвичайного і Повноважного Посла Латвії в Україні Ілгварса Кляви, одним із пріоритетних напрямків допомоги є забезпечення модульними будинками, яких дуже потребують мешканці регіону, які втратили житло внаслідок бойових дій.

Водночас французький регіон Іль-де-Франс виділив 1,1 млн євро на підтримку та розвиток співпраці з Черніговом та Київською областю, а уряд Тайваню надав Чернігову допомогу у розмірі 500 тис. доларів США. Актуальним питанням сьогодення є визначення єдиної національної політики щодо реформування сфери охорони культурної спадщини, метою якої є створення в державі ефективної системи охорони культурної спадщини, визначення та використання її культурно-освітніх, туристичних, економічних та інших потенціалів, включаючи створення інституційно спроможної системи.

Заклади охорони культурної спадщини забезпечують комплексну, узгоджену та скоординовану діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань у реалізації державної політики у сфері охорони культурної спадщини[26].

Сьогодні Українська держава потребує величезних зусиль для відродження економіки, наведення ладу на звільнених від окупантів територіях, гуманітарної та соціальної допомоги для громадян, які постраждали від російської агресії.

Відомий своєю історією та легендами Чернігів давно проголосив туризм одним із пріоритетних напрямків розвитку. За останні роки «Легендарне місто Чернігів» приваблює тисячі туристів з різних регіонів України та інших країн. Сюди приїжджають, щоб доторкнутися до історії та відчутти чарівність чистої провінційної столиці.

Наразі неоднозначні думки щодо туристичних перспектив Чернігова – як міста, яке бомбили, але витримало російські атаки. Деякі туристи зараз їдуть до міста лише для того, щоб на власні очі побачити Чернігівську фортецю, руїни, які залишили росіяни. Можливо, буде багато людей із спокійніших міст, які захочуть відвідати, як готель «Україна», бо він виглядає більшим. Але туристи сюди, як і в минулі роки, з'їжджатимуться. Швидше за все, будуть якісь приватні малі групи. На жаль, сьогодні логістика дуже складна, а проблема з паливом дуже велика, що збільшує вартість [25].

Чернігів здавна відомий своїми церквами та монастирями. Історія міста дуже давня і дуже цікава. Люди їдуть на інтелектуальний відпочинок. Своїм транспортом можна дістатися куди завгодно і головне, щоб це було безпечно. Потрібно як мінімум піти змінити обстановку і посидіти в кафе, милуючись доглянутим парком.

Навіть під час війни були перспективи для туризму. Але під час війни краще не їздити на великі відстані.

Для початку потрібно зрозуміти, як це відбувається. Прогнози розвитку туризму під час війни були невтішними. Дуже мало людей сюди приїджає. Якщо хтось захоче погуляти, то, швидше за все, тут, у місті. Навряд чи хтось масово поїде до Чернігова. Можливо, лише невеликими групами. Але їх дуже мало. Треба буде дочекатися стабілізації ситуації в країні і налагоджувати логістику. Адже дорога зараз у дуже поганому стані.

В умовах пошуку шляхів удосконалення державного управління щодо збереження культурної спадщини в Україні важливого значення набуває аналіз зарубіжного досвіду здійснення такого управління. Хорошим прикладом у цьому випадку може стати досвід Сполученого Королівства Великобританії та

Північної Ірландії. Так, британська армія проводить набір людей у спеціальний загін захисту культурних цінностей, що перебувають на територіях ведення бойових дій. У підрозділ набиратимуть 15-20 осіб, які спеціалізуються на археології та мистецтві. Американська армія також залучає до служби фахівців з культурної спадщини, археологів і кураторів. Створення подібних окремих підрозділів в збройних силах дає можливість фахівцям впливати на рішення командирів під час бойових дій і після них[39].

В сучасних умовах важливе значення має системна популяризація вітчизняних пам'яток культури та історії, інформація про стан їх збереження. Доцільно також видавати великими накладками каталоги пам'яток, які слід тиражувати всіма можливими способами, залучати європейських науковців та експертів.

Мінкультури необхідно активізувати діяльність щодо імплементації міжнародних норм і стандартів захисту культурної спадщини, розроблених у рамках ООН та ЮНЕСКО, в національне законодавство та розробити комплексну Стратегію культурної безпеки, в рамках якої передбачити комплекс заходів щодо збереження історико-культурної спадщини в умовах війни, а також відповідні зміни внести у закони України «Про охорону археологічної спадщини» і «Про охорону культурної спадщини». З початку збройного конфлікту Україна використовувала всі можливості міжнародного права, щоб притягнути Росію до відповідальності. Україна має певну підтримку в міжнародному середовищі і виявила солідарність у цьому питанні. Звичайно, це займе час, оскільки міжнародне правосуддя є досить громіздким і воно не рухатиметься з такою швидкістю, як би нам хотілося, але це шлях, яким ми маємо йти[16].

Тож навіть у воєнний час Чернігів має перспективи для туризму, хоча, звісно, зовсім в інших масштабах, ніж до російського вторгнення. Війна не завадить справжнім поціновувачам дізнатися про красу та славу історію Чернігова, а певною мірою може навіть збільшити кількість туристів до міста з інших уцілілих регіонів України. Так, звичайно, туристів буде менше, але

головне, що вони все одно будуть. Чернігів завжди радий гостям. Карантин не може цього змінити. Війна цього не змінить.

3.2 Стратегічні напрямки розвитку туризму в Чернігівській області

Організаційно-економічні механізми реалізації туристичного потенціалу Чернігівської області можуть ефективно функціонувати лише за умови взаємодії їх основних елементів, а саме: суб'єктів, об'єктів, засобів, методів і форм реалізації [18].

Взаємозв'язок усіх елементів сприятиме досягненню результатів на основі формування актуальних напрямків регіональної політики та її діяльності у сфері розвитку туризму. Одним із факторів впливу регіональної туристичної політики є регіональний план розвитку туризму. Процес його розробки включає процедури та методи для специфікації проблеми, оцінки та визначення рішення.

Представлення органів влади та державної адміністрації в межах своєї компетенції для регулювання виконання окремих заходів місцевих програм. Результати реалізації мають бути відображені в соціальному, економічному та екологічному напрямках.

На регіональному рівні Чернігівська область має важливі можливості для розвитку індустрії туризму та відпочинку: потужний природно-рекреаційний та архітектурно-історичний потенціал. Істотними перешкодами для повноцінного функціонування туризму є слабка і недосконала матеріально-технологічна база, низький рівень життя і низька купівельна спроможність населення. Подолання цих перешкод забезпечить реальні можливості для розвитку туристичної складової економічного комплексу Чернігівської області [19].

Найголовнішою природною пам'яткою міста є його водна артерія - річка Десна, яка відома як центр рибальства та відпочинку на природі. В межах міста на узбережжі річки знаходиться три розвинених міських пляжі, облаштування яких відповідає сучасним вимогам безпеки. Вже кілька років на березі річки

проходить щорічний фестиваль гастрономії та риболовлі «40 Ух», який приваблює туристів з усієї країни.

Сьогодні на берегах річки розташовано кілька заміських готельно-ресторанних і садибних комплексів, баз активного водного відпочинку, річковий порт, де пропонуються морські прогулянки на річкових катерах, пункти прокату човнів [35].

В оцінці історико-культурних туристичних ресурсів міста Чернігова прийнято методику бальної оцінки науковців на чолі з Кравцем В.С. На практиці широко використовується бальна система. Особливо в тих випадках, коли досліджуване явище не можна точно виміряти, але потребує принаймні приблизної оцінки, і де точні вимірювання явища не потрібні.

Такий підхід передбачає групування історико-культурних ресурсів за видами та оцінювання їх у балах від 1 до 5, що вказує на час, необхідний для дослідження таких об'єктів. Необхідний час огляду визначається експертами. Чим більше часу витрачається на вивчення об'єкта, тим вища когнітивна цінність, що означає вищі рейтингові бали, присвоєні йому.

Використовуючи бальний підхід, оцінимо головні історико-культурні пам'ятки Чернігова в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Бальна оцінка головних історико-культурних пам'яток Чернігова

№	Назва	Бали	№	Назва	Бали
1	Чернігівський Вал(Дитинець)	5	6	Історико-архітектурний комплекс «Болдині гори»	4
2	Троїцько-Іллінський монастир та Іллінська церква	4	7	Спасо-Преображенський собор	5
3	Антонієві печери	4	8	Борисоглібський собор	5
4	Катерининська церква	3	9	Будинок Чернігівської полкової канцелярії (Будинок Мазепи)	3

5	Курган«Гульбище»	4	10	Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського	3
Максимально можливий бал по сумі		50	Сумарний бал		40

Розроблено автором на основі [19, 35, 38, 40, 42]

Отже, після догляду та оцінки основних історико-культурних пам'яток Чернігова загальна оцінка становить 40 балів, а повна оцінка – 50 балів, що свідчить про те, що пізнавальна цінність історико-культурних туристичних ресурсів міста вища за середній рівень, і його можна і потрібно використовувати для формування стратегії розвитку туризму в Чернігові, адже такі оцінки досить високі. Проте, проаналізувавши основні визначні пам'ятки Чернігова, можна зробити висновок, що більшість із них перебувають у незадовільному стані та потребують реставрації/перебудови чи ремонту.

Варто зазначити, що належний стан будівель та пам'яток не повною мірою забезпечує успішне функціонування туристичної сфери, оскільки важливою складовою є популярність та брендинг об'єкта туризму [40]. Туристична інфраструктура є одним із основних факторів, який може характеризувати рівень розвитку туризму в регіоні. У таблиці 3.2 наведено основні проблеми туристичної інфраструктури міста Чернігова та можливі шляхи їх вирішення, які необхідно передбачити в новій стратегії розвитку туризму.

Таблиця 3.2

Проблеми туристичної інфраструктури м. Чернігова та шляхи їх вирішення

Проблеми туристичної інфраструктури м. Чернігова	Шляхи вирішення проблеми туристичної інфраструктури м. Чернігова
---	---

<p>- відсутність місць тимчасової зупинки та відпочинку туристичних груп та неорганізованих туристів за видами кемпінгу, які будуть обладнані критими майданчиками, туалетами, урнами для сміття, крім доріг державного значення;</p> <p>– більшість туристичних об'єктів міста потребують покращення інфраструктури, будівництва нових сучасних туалетів за європейськими стандартами, встановлення додаткових дорожніх знаків та урн для сміття. Необхідно передбачити спеціальні місця для продажу реклами та сувенірів у центрі міста та районах вокзалу та автовокзалу;</p> <p>- недостатня кількість спеціалістів у сфері міського туризму, внаслідок неякісного виконання поставлених завдань;</p> <p>- відсутність достовірної статистики відвідування туристичних об'єктів міста, за допомогою якої можна було б реально проаналізувати стан туризму в Чернігові, виявити слабкі сторони та загрози, спрогнозувати його подальший розвиток.</p>	<p>- посилити роботу з пошуку інвесторів та залучення інших джерел фінансування;</p> <p>- Створити ефективну мережу туристично-інформаційних центрів і пунктів;</p> <p>- Посилення рекламно-інформаційних кампаній, зокрема надання інформації та випуск довідкової продукції, специфічної для туризму. Ця продукція має вільно розповсюджуватися в торгових центрах та закладах розміщення;</p> <p>- тісніша співпраця з туристичними друкованими та Інтернет-виданнями з метою популяризації туристичних об'єктів та маршрутів;</p> <p>- продовжити розвиток системи дорожніх знаків та інформаційних табло, що інформують туристичні маршрути та об'єкти (бажано кількома мовами), та встановити їх на міських та обласних трасах;</p> <p>- представники туристичної галузі міста повинні регулярно організовувати та брати участь у інформаційних, рекламних та виставкових турах;</p> <p>- Рекомендувати готелі для добровільної стандартизації.</p> <p>- номерний фонд та інфраструктура деяких готелів не відповідають міжнародним вимогам щодо присвоєної їм кількості зірок;</p> <p>- Забезпечити ефективну кадрову вертикаль для реалізації національної політики у сфері міського туризму;</p> <p>- ОДА та відділи культури і туризму міськрад мають починати фінансування</p>
--	---

	розвитку туризму в обласному та міському бюджетах.
--	--

Розроблено автором на основі [19, 26, 29, 38, 39, 43]

Ще однією цікавою особливістю міста Чернігів - це його пивна історія, тут знаходяться приватні броварні, котрі виготовляють ексклюзивне крафтове пиво, наприклад, Чернігівська міська броварня «Bierwelle», котра має розвинену мережу фірмових магазинів по Чернігову та Києву. Гігантом пивоваріння в Чернігові є «САН ІнБев Україна» — це український підрозділ найбільшого світового пивоварного концерну «Anheuser-Busch InBev». До портфелю брендів компанії входять 5 національних брендів: «Чернігівське», «Рогань», «Янтар», «Жигулівське Оригінальне», «Хмелевус (крафтове)» і міжнародні бренди: «Bud», «Stella Artois», «Corona Extra», «Staropramen», «Beck's», «Leffe», «Hoegaarden», «Lowenbrau» [30].

Усі ці пивні бренди добре відомі по всій Україні, їх заводи відвідують і дегустують пиво щороку до 70 000 туристів з усієї України. Враховуючи зростання популярності гастрономічного, кулінарного та пивного туризму, розташування такого пивного гіганта в Чернігові є вагомою конкурентною перевагою для регіону, з важливими перспективами розвитку, у розробці стратегії розвитку туризму міста Чернігова та при позиціонуванні міста та побудові туристичного бренду.

Однією зі складових привабливості міста Чернігова є розвиток подієвого туризму, тобто наявність багатьох різноманітних фестивалів, ярмарків та міських свят, які мають потенціал для залучення більшої кількості вітчизняних та іноземних туристів.

Особливість фестивалів полягає в тому, що відвідувачі фестивалей особисто перебувають на місці події, і в основному мають більш яскраві емоції, ніж відвідування історичних, культурних та природних пам'яток дестинації, тому проведення різноманітних фестивалів у Чернігові значно підвищить його

локальну конкурентоспроможність. Внутрішній ринок та в'їзний туризм позитивно вплинуть на розвиток бренду міста Чернігова.

Однак варто зазначити, що колись успішні та популярні чернігівські фестивалі призупинені або взагалі не проводяться вже багато років, що, звісно, не сприяє розвитку туризму в місті. До таких перспективних фестивалів, які не відбуваються, відносяться:

1. Фестиваль екстремальних та активних відпочинку «Енерджі фест».
2. «Chernihiv Jazz Open».
3. Чернігівський мистецький фестиваль «40 Ух».
4. Фестиваль «Ульотний Чернігів».
5. Міжнародний фестиваль живої історії слов'яно-скандинавської культури «Княжа брама»[30].

Аналізуючи подієвий туризм Чернігова, можна зробити висновок, що фестивалі міста мають великий потенціал, оскільки місто приймає або проводить досить привабливі свята та фестивалі, однак для цього потрібна якісна організація, стабільність проведення, збільшення масштабів та залучення додаткових коштів, а також активна реклама заходів, які проводяться в місті. Вивчивши ресурси Чернігова, можна зробити висновок, що туристичний потенціал міста досить високий, але варто зазначити, що для розвитку індустрії туризму реальна підтримка та стимулювання місцевої влади вкрай необхідна, оскільки багато визначних пам'яток міста, історико – культурних та природних пам'яток знаходяться в незадовільному стані, потужності слабкі, їх важко активно використовувати в туристичній сфері, місто потребує агресивної промоції та брендингу, а Чернігів унікальний. а популярні фестивалі знаходяться в занедбаному стані і не проводяться регулярно.

За оцінками кваліфікованих спеціалістів найбільш перспективними в плані рекреації можуть стати наступні райони за видами спеціалізації:

- Регіони з лікувально-реабілітаційними спеціальностями: Чернігівський (найбільший), Ріпкинський та Новгород-Сіверський (найвищий), Козелецький, Прилуцький, Борзнянський, Менський та Щорський (середній);

- Регіони спеціалізовані на психологічній реабілітації: Чернігівська, Шиманська, Ічнянська, Бачматська, Новгород-Сіверська.

Незважаючи на те, що з огляду на відпочинково-туристичний потенціал область можна віднести до найперспективніших регіонів України, насправді вона не може бути віднесена до рекреаційних територій України.

Така ситуація зумовлена недоліками, притаманними більшій частині України:

- недостатня привабливість для зовнішніх і внутрішніх інвестицій;
- незавершеність нормативно-правової бази регулювання рекреаційної діяльності в Україні в цілому;
- Відсутність повної та комплексної системи управління та контролю Використовувати туристично-розважальні ресурси країни;
- різногалузева приналежність туристичних і курортно-відпочинкових ресурсів, відсутність центрального органу управління, уповноваженого на курортну діяльність;
- низький рівень поінформованості населення країни та інституцій, що керують туризмом і відпочинковою діяльністю, про роль і значення туризму для соціально-економічного розвитку країни;
- фінансово-економічні механізми відтворення недосконалого та нечіткого курортно-рекреаційного потенціалу;
- недостатність або відсутність інформаційно-рекламних кампаній у сфері розваг;
- погане управління на всіх рівнях;
- екологічно незбалансоване використання родовищ природних лікувальних ресурсів;
- складна ситуація із забезпеченням безпеки відпочиваючих;
- відсутність належного прогнозування та планування розвитку розваг.
- недостатній розвиток технологічної та розважальної інфраструктури;
- якість обслуговування в курортних та санаторних закладах не відповідає світовим стандартам.

Вищезазначені фактори, що стримують розвиток рекреаційної діяльності, притаманні практично всім регіонам України, оскільки мають переважно національний характер через погане управління цією територією.

Національна стратегія розвитку туризму та курортів передбачає, зокрема, стимулювання розвитку підприємництва у сфері відпочинку, сприяння розвитку та модернізації інфраструктури туризму та відпочинку, підвищення якості розважальних послуг та забезпечення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світовому ринку.

Оскільки розваги не можуть існувати ізольовано, підвищення рівня розважальних послуг, особливо розміщення та обслуговування відпочиваючих, потребує реконструкції та модернізації існуючих готельних баз, впровадження нових технологій, створення економічних стимулів для залучення інвестицій у будівництво та введення в експлуатацію нових готелів, само по собі, вимагає значних капіталовкладень.

Загальновідомими резервами стимулювання інвестицій можуть бути:

- у сфері розвитку інфраструктури, в якій держава має участь, проводити конкурси на розвиток об'єктів дозвілля та розваг;

- розширення найменування відпочинково-розважальних послуг за рахунок медичних послуг (діагностика, профілактика та лікування захворювань), широке використання розважальних і лікувально-оздоровчих ресурсів;

- збільшення кількості санаторно-курортних закладів, готелів, створення лікувальних центрів з наданням платних послуг;

У результаті розвивається регіональний туризм і збільшується кількість доступних напрямків: регіони, які приваблюють туристичну діяльність, локалізуються туристичні потоки та їх вартість; місця концентрації туристичних привабливостей; послуги, такі як розміщення, харчування, розваги тощо. в той самий час,

При цьому нерідко знижується індивідуальність окремих курортів і загострюється конкуренція між туристичними центрами. Тому регіони, які націлені на розвиток туризму, повинні активно займатися саморекламою,

створювати оригінальні туристичні продукти, а разом з тим формувати позитивний імідж, щоб виділитися серед конкурентів.

Отже, проаналізувавши ресурсний потенціал міста Чернігова, туристичні потоки та його структуру, можна зробити загальний висновок, що місто має величезний потенціал для розвитку туризму, але він не використовується належним чином.

За даними досліджень Управління культури, туризму, етнології та релігії ОДА Чернігівської області індекс туристичної привабливості становить 4,01, а індекс задоволеності туристичними послугами – 3,79[44], що є досить високими показниками і має місце для подальшого розвитку.

Розвиток міського туризму залежить від багатьох факторів, які мають як позитивний, так і негативний вплив на туризм всього міста. Є багато причин, які стримують розвиток туризму в Чернігові. Основна причина – несприятлива державна політика, недосконала стратегія розвитку туризму Чернігова, нерозвинена туристична інфраструктура, низький рівень матеріальної бази.

Проаналізувавши причини зниження показників розвитку туризму в Чернігівській області та м. Чернігові, можна сформулювати основні необхідні передумови для розвитку туризму в регіоні (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Передумови розвитку туристичної індустрії м. Чернігова

Розробка ефективної стратегії розвитку туристичної індустрії Чернігова	Сформулювати чітке та влучне позиціонування Чернігова як одного з провідних туристичних регіонів
Пріоритет розвитку внутрішнього туризму, особливо з акцентом на киян	Переорієнтація іноземних тур потоків (відхід від російських туристів та орієнтація на туристів з Євросоюзу, Азербайджану, Грузії).
Створення конкурентоспроможного місцевого турпродукту	Орієнтація на кластерний розвиток туристичної галузі, поєднання туристичних пропозицій

Розбудова сприятливої транспортної логістики (автошляхи, залізничне та авіасполучення)	Об'єднання зусиль влади, бізнесу та громади у залученні фінансових, інформаційних та кадрових ресурсів для реалізації стратегії туристичного розвитку
Ефективний розподіл фінансових ресурсів на розвиток туристичної сфери	Удосконалення туристичного сервісу, навчання та підвищення кваліфікації кадрів, які залучені до індустрії туризму

Розроблено автором на основі [40, 42, 44]

Основними проблемами при формуванні стратегії розвитку туризму міста Чернігова є:

1. Чернігову бракує цікавого, сучасного, туристично привабливого іміджу міста.
2. Недостатній розвиток міської транспортної туристичної інфраструктури та суміжних галузей обслуговування.
3. Низьке використання туристичного потенціалу території у сфері пізнавального туризму на основі культурного різноманіття та історичної унікальності.
4. У Чернігові немає відомих національних та міжнародних туристичних заходів, які регулярно проводяться.
5. Міські індустриальні парки не можна використовувати для розвитку туристичних інновацій, особливо пивного [19].

Отже, проаналізувавши туристичний потенціал м. Чернігова та Чернігівської області, можна виділити пріоритетні напрямки перспективного розвитку туризму регіону:

— пізнавальний туризм, що базується на історичній унікальності розвитку, етнокультурному різноманітті міста та великій кількості пам'яток історії та культури національного та світового значення;

— подієвий туризм, який передбачає організацію та проведення щорічно кількох національних і міжнародних розважальних, гастрономічних і спортивних заходів;

— гастрономічний туризм, Чернігів має необхідні ресурси та гарний імідж, адже вже багато років тут проводяться успішні та популярні гастрономічні фестивалі, одним із яких є фестиваль «40 Ух», який є унікальним поєднанням змагань з приготування риби, юшки та спортивне рибальство;

— дегустаційні тури з акцентом на ефективне використання специфічного промислового потенціалу Чернігова та іміджу «української пивної столиці», що може бути елементом успішного позиціонування Чернігова в Україні;

— Релігійно-паломницький туризм, що передбачає перебування туристів і паломників у Чернігові більше одного дня, відвідування відомих і маловідомих культових споруд і місць, популяризацію релігійного туризму в Чернігівській області, початкова і кінцева точки — обласний центр. ;

– Активний туризм, Чернігів має потужний ресурс – річку Десну, яка надає можливості та міста для активного водного спорту та відпочинку, риболовлі, розвитку розважальних центрів та готельних комплексів на її берегах, а також проведення фестивалів та різних міських свят.

3.3 Рекомендації щодо вдосконалення та подальшого розвитку туристичної сфери в даному регіоні

Новий перспективний порядок денний у сфері розвитку культури та туризму формується з огляду на наявні ресурси та проблеми. Зокрема, це: – застаріла базова інфраструктура закладів культури, успадкована від СРСР. Розгалужена мережа бібліотек, клубів, закладів мистецької освіти вимагає оновлення, і не лише матеріально-технічної бази. Підлягає перегляду сама функція цієї мережі, яка має пропонувати культурні послуги на високому рівні згідно із принципами культурного різноманіття, доступності, інклюзивності, стимулювати креативність і розвиток особистості користувача цих послуг, просувати кращі культурні та мистецькі зразки, пропагувати вітчизняних митців та їхній творчий доробок; – диспропорції у доступі до культурних практик.

Ступінь залучення до культурних практик в Україні суттєво залежить від статків громадян, а в умовах поширення бідності не можна сподіватися на його проривне зростання. Доволі чутливим прошарком є літні люди, чия економічна маргіналізація спричиняє маргіналізацію культурну. Та найбільше вражає розрив у доступі до об'єктів культурної інфраструктури між мешканцями великих міст та української глибинки. Фактична нерівність українських громадян у доступі до культурних практик (послуг, подій тощо) є проблемою, вирішення якої залежить від перспектив економічного зростання України та розв'язання соціально-економічних суперечностей всередині українського суспільства;

– тимчасова втрата Україною контролю над частиною території Донецької, Луганської, Запорізької, Харківської та Херсонської областей, а також тимчасова окупація АР Крим зумовлюють окремий кластер викликів сфери культури. Українське суспільство упродовж декількох років позбавлене доступу до численних об'єктів національної культурної спадщини та культурних цінностей, що належать до державної частини Музейного фонду України. Перспектива їх повернення в Україну лишається наразі доволі проблематичною, так само як і контроль над їх переміщенням.

Хронічне недофінансування культурної сфери тривало протягом останніх десятиліть. Не було докладено зусиль до створення адекватного правового поля, яке б уможливило ефективніше використання бюджетних коштів, а також надходження коштів із небюджетної сфери. Дається взнаки брак дієвих механізмів державно-приватного партнерства у сфері культури, не заохочується належним чином меценатство, не відпрацьована система фіскальних преференцій, ускладнена процедура отримання прибутків закладами культури, а також обмежений доступ до зароблених таким чином коштів; – гальмується розвиток культурних та креативних індустрій передовсім через відсутність відповідної викликам часу нормативно-правової бази. Наявна правова база не містить навіть відповідної реаліям часу термінології, тоді як лексикон креативних індустрій змінюється доволі динамічно. Це створює проблеми не

лише в українському вимірі, а й у царині європейського співробітництва, міжкультурного обміну, захисту інтересів України в міжнародних судових інстанціях тощо. Держава недопрацює у питаннях забезпечення авторських прав та прозорості конкуренції, підтримки інновацій, промоції українського культурного продукту тощо.

Через спалах COVID-19 та військову агресію Росії не лише Україна, а й увесь світ зазнав сильного удару по світовій економіці: падіння ВВП, різке падіння туризму, великі проблеми з фінансами, згідно з розпорядженням Міжнародного валютного фонду, невтішні прогнози, які можуть спровокувати економічну кризу.

Збитки для українського туризму ще до кінця не підраховані і точних цифр немає, але зрозуміло, що вони шкідливі. Для поживлення туризму необхідно зробити такі кроки[25]:

- Інвестувати в транспортні системи та інфраструктуру;
- Просування міст і курортів, де проводяться фестивалі та свята;
- Залучення засобів масової інформації;
- створити цікавий YouTube-канал про туристичні місця та їх приголомшливу красу, що підвищить туристичний авторитет всієї України.

Відповідно до Програми розвитку туризму в Чернігівській області перспективним напрямком є реалізація проекту «Чернігівське князівство від тисячолітньої історії до розвитку сучасного туризму», який вже реалізується і має бути готовий наступного року [26]. Кінцевим результатом буде:

1. Сучасна система туристичного продукту для забезпечення привабливості та супровід туристів по території Чернігівської області;
2. Нові експонати та туристичні об'єкти тисячолітніх міст Чернігова, Любича, Новгорода-Сіверського;
3. Рекламна компанія з підготовки та відзначення 1000-річчя Чернігівського князівства.

Крім того, важливою передумовою розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Чернігівській області є охорона та раціональне використання

природних і рекреаційних ресурсів, удосконалення матеріально-технічної бази, розширення ринку послуг для повного задоволення потреб туристів. Відпочинок, розширення туристично-розважальної інфраструктури та створення додаткового майданчика для відпочинку, оздоровлення та проживання.

Шляхом залучення інвестицій.

Крім того, святкування 1000-річчя заснування Чернігівського князівства у 2024 році може стати важливою частиною розвитку туризму в Чернігівській області, що активно сприятиме:

- розширенню мережі туристичних маршрутів (Чернігів - Прилуки, Чернігів - Новгород - Сіверський, Чернігів - Любечта та ін.);

- об'єднання всіх об'єктів туристичної діяльності (музеїв, археологічних пам'яток, готелів, об'єктів зеленого туризму, сувенірів, ресторанів) під одним брендом;

- Реставраційні заходи щодо включення пам'яток Чернігова, які раніше входили до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, у номінації «Історичні ландшафти»;

- Поєднання різноманітних заходів під брендом «1000 років Чернігівському князівству», що призведе до створення «туристичної магніту» регіону у сфері фестивалів[26].

Усі ці заходи сприятимуть зростанню кількості внутрішніх туристів, адже гроші, які кожен відвідувач залишає в регіоні, є інвестиціями в туризм.

Що стосується пропозиції щодо покращення туризму, то пропонується розвивати більше кластерів. Зараз у Чернігівській області працює лише один кластер водного туризму «тури на рафтах».

Наприклад, кластери можуть бути створені на ключових територіях Чернігівської області, які включають великі території, мальовничу, різноманітну рослинність, високу лісистість і недоторканість, а також високу цінність і багато об'єктів природно-заповідного фонду [46].

Ключова територія Мезінська буде найбільш привабливою, адже ви зможете зосередитися не лише на природному середовищі, а й на історії та

археології місцевості, цьому посприє мезинські поселення стародавніх. Це місце досить перспективне, щоб створити на ньому кластер, і дуже потужне.

Це один із інструментів реалізації регіональної туристичної політики

Регіональний план розвитку туризму. Визначення та правильна постановка завдань у плані, який розглядається як стратегічний документ на регіональному рівні, має суттєво підвищити ефективність управлінських рішень за рахунок комплексного відображення регіональних особливостей розвитку туризму та суміжних видів економічної діяльності. Як і при будь-якому плануванні або процес програмування, процес розробки програми складається з процедур і методів для визначення проблеми, оцінки проблеми та визначення способу її вирішення.

Результати реалізації плану повинні бути відображені в кількох аспектах, особливо соціальному, економічному та екологічному [44].

Відбудеться зростання кількісних та якісних показників в соціальній сфері за допомогою таких аспектів:

— задовольняти потреби населення в оздоровленні, відпочинку та туристичних послугах;

— Пом'якшити проблеми зайнятості шляхом створення можливостей працевлаштування в туристичних підприємствах і діяльності, яка їх обслуговує;

— Захист і відновлення національної культурної самобутності та регіональної культурної спадщини.

Реалізація плану принесе значні економічні та екологічні вигоди регіону.

Це допоможе об'єднати зусилля державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, профспілок, підприємців, політиків, туристичних компаній та їх об'єднань, молодіжних організацій, наукових і освітніх установ, релігійних центрів, ЗМІ, для вирішення проблем, які не дають змоги повною мірою реалізувати значний туристичний потенціал як один із вагомих факторів соціально-економічного розвитку регіону[40].

Для стимулювання ринку туристичних послуг важливо залучати світовий досвід і використовувати методи національної та регіональної підтримки,

зокрема: продаж (оренда) ресурсної бази, інфраструктури на вигідних умовах, державно-приватне партнерство в туризмі (співпраця), управління, маркетингом, надання позик під низькі відсотки, субсидії або гарантії для інвестицій іноземними компаніями та фондами;

Податкові пільги та відпустки; знижені тарифи; участь у проекті ЄС TACIS з підтримки «зеленого» туризму; інформаційна підтримка; створення позитивного іміджу та прогнозування привабливих видів туризму [38].

Останнім часом активно розвиваються небезпечні, нетрадиційні, екстремальні види туризму, одним з яких є військовий туризм. Національно-патріотичне виховання в Україні зараз є дуже важливим, і важливу роль у цьому процесі відіграють ресурси військового туризму.

Військовий туризм на основі історичної спадщини та подій. Сьогодні створюється і зміцнюється потяг до збройного захисту Вітчизни, презентуються знання з військової історії певного регіону - Патріотизм і національна свідомість, військово-історичний туризм, покликаний створити основу для розуміння природи сучасних військових подій і конфліктів.

Цілком можливим є створення в Чернігівській області двох туристичних кластерів з єдиною управлінською структурою, що охоплять відповідно південну та північну частини області та будуть підпорядковані спільній меті посилення розвитку туризму в регіоні, що дозволить поділитися з місцевою владою та Прагнення громадськості до активізації рекреаційної діяльності та створення позитивного туристичного іміджу Чернігівської області для вітчизняних та іноземних споживачів збігається. Кожного туриста, окрім отримання безпосередньо туристичних послуг, цікавлять умови проживання. Специфіка якості туристичних продуктів полягає насамперед у їх комплексності: готелі, харчування, транспорт, музеї та пам'ятки архітектури, розваги. Тому туристичні кластери повинні координувати діяльність підприємств готельної індустрії, харчової промисловості, транспортної індустрії, індустрії розваг, побутових послуг, таких як пральні, хімчистки, перукарні тощо [26].

Основною перешкодою для всебічного розвитку туризму в регіоні є слабка і недосконала матеріально-технічна база, в першу чергу стан автотранспорту та доріг, а врешті – недостатня комфортність готелів. Крім того, необхідно організувати випуск рекламно-інформаційної продукції, проводити різноманітні масові заходи, туристичні акції тощо. Туристи віддають перевагу місцям, де вони мають достатньо інформації та знають, чого, де і звідки очікувати. Залучення туристів, в основному іноземних, забезпечить повну роботу курортно-розважального бізнесу, готельного господарства, громадського харчування. Зростає попит на продукцію харчової промисловості та підприємств, які виготовляють різні етнічні сувеніри.

Чернігівська область могла б стати регіоном для розвитку популярного в Європі сільського або «зеленого» туризму.

«Зелений» туризм базується на використанні існуючих і спеціально побудованих сільських житлових фондів і природних або природно-антропогенних місць відпочинку [27].

У зв'язку з демографічною ситуацією та відтоком із сільської місцевості, а також близькістю до високоурбанізованого столичного регіону наявність великої кількості вільних будинків у малих селах регіону можна розглядати як стимул для розвитку цього виду туризму.

З екологічної точки зору вигідно розвивати сільський туризм у південних районах області, більшість з яких відноситься до незабруднених територій. Сільський туризм пропонує більше, ніж розваги. Користувачі цих послуг можуть займатися сільськогосподарськими роботами як завгодно, навіть не маючи відповідних навичок: доглядати худобу, допомагати в зборі врожаю тощо.

Така форма організації дозволить потенційним споживачам частково або навіть повністю відшкодувати витрати на придбання проїзних квитків»[17].

Чернігівська область є типовим і унікальним куточком України за туристично-відпочинковими ресурсами. Активізація туризму в регіоні сприятиме його розвитку та відродженню всієї країни.

Висновки до 3 розділу

Чернігів, одне з найстаріших міст України, понад місяць перебував в облозі російських військ і потерпав від обстрілів. Протягом 40-ка днів російські війська обстрілювали Чернігів ракетами, бомбами та артилерією. В результаті було зруйновано 70% міста, понад 700 людей загинули, 40 пропали безвісти.

Першим кроком у реставрації та відновленні пам'яток є реєстрація всіх пошкоджень та руйнувань. Наразі музейні фахівці по всій Україні робили і будуть робити все можливе для забезпечення збереження колекцій українських музеїв. Міністерство культури та інформаційної політики України здійснює

постійний моніторинг руйнування та руйнування пам'яток культурної спадщини на території України та на тимчасово окупованих територіях та вживає всіх невідкладних заходів для припинення та недопущення такого руйнування.

Аналіз набуває важливого значення в пошуках шляхів удосконалення державного управління охороною культурної спадщини в Україні. Зарубіжні країни мають такий досвід управління.

Наразі неоднозначні думки щодо туристичних перспектив Чернігова – як міста, яке бомбили, але витримало російські атаки. Деякі туристи зараз їдуть до міста лише для того, щоб на власні очі побачити Чернігівську фортецю, руїни, які залишили росіяни.

Аналізуючи подієвий туризм Чернігова, можна зробити висновок, що фестивалі міста мають великий потенціал, оскільки місто приймає або приймало досить привабливі свята та фестивалі, однак для цього потрібна якісна організація, стабільність проведення, збільшення масштабів та залучення додаткових коштів та агресивна реклама проведення заходів у місті.

Дослідивши ресурси Чернігова, можна зробити висновок, що туристичний потенціал міста досить великий, але варто зазначити, що розвиток туризму в Чернігові потребує реальної підтримки та стимулювання з боку місцевої влади, адже досить багато міських пам'яток, історико-культурних та природних пам'яток знаходяться в незадовільному стані, їх пропускна спроможність низька, їх важко активно використовувати в туристичній сфері, вони потребують активної реклами та брендингу, унікальні та популярні фестивалі Чернігова перебувають у занедбаному стані, організовуються час від час.

ВИСНОВКИ

Туризм відіграє важливу роль в економічному розвитку багатьох країн світу, особливо України. Важливим і вигідним є розвиток туристичних комплексів як невід'ємної частини економіки регіону України. В економічних умовах, що характеризуються конкурентною боротьбою, реструктуризацією галузей економіки, велике значення має туризм як сфера економічної діяльності. Із зростанням туризму зміцнюються його зв'язки з іншими галузями промисловості в регіоні.

Територія є ресурсною базою для ефективного функціонування та розвитку туристичної сфери. Водночас туризм разом з іншими галузями може створити передумови для економічного зростання.

Організаційно-економічні механізми реалізації туристичного потенціалу регіону можуть ефективно функціонувати лише за умови взаємодії їх основних елементів, а саме: суб'єктів, об'єктів, засобів, методів і форм реалізації.

При цьому:

- Суб'єкти - населення регіону, підприємства, посередники, державні установи, громадські організації, іноземні резиденти;

- Об'єкти - туристичний потенціал (інвестиції, історія та культура, інфраструктура, знання та інформаційна складові);

- форма реалізації - кількісні та якісні зміни його складових;

- інструменти - комерційні угоди, юридичний супровід, контроль, реклама, страхування, ліцензування;

- методи - прямі (безпосередньо впливають на функції) і непрямі, опосередковано регулюють поведінку суб'єктів туристичного ринку шляхом створення економічного середовища в конкретному напрямку.

Взаємодія всіх елементів організаційно-економічного механізму сприятиме досягненню результатів на основі формування актуальних напрямів регіональної політики та їх реалізації у сфері розвитку туризму.

Туризм є одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки, але важка політична та економічна ситуація в Україні та військова агресія Росії стримують розвиток туризму. Невизначеність ситуації відлякує потенційних іноземних туристів, тому для покращення ситуації насамперед необхідна ефективна інформаційна політика, спрямована на формування позитивного іміджу країни.

Чернігівщина має величезний туристично-відпочинковий потенціал. Він оснащений природними та культурно-історичними предметами. Популярними в області є культурно-пізнавальний туризм, туризм вихідного дня, еко-спортивний туризм, розвивається також сільський (зелений) туризм.

Рівень розвитку туристичної сфери в регіоні просто не відповідає її потенціалу. Велика кількість туристично-розважальних закладів Недосконала побудова туристичної інфраструктури (відсутність туалетів, місць для проживання та проживання, місць продажу сувенірів)

Індустрія гостинності також потребує зростання та модернізації. Чернігівська область має чимало проблем із туризмом та відпочинком, але шляхи їх вирішення є. Крім того, завдяки автентичності природної території регіон має багато перспективних напрямів розвитку туризму. Головне з них – розвиток сільського (зеленого) туризму, для якого є всі необхідні передумови, розвиток культури, освіти, спорту (завдяки водним кластерам), екологічного та ділового туризму.

На жаль, величезний потенціал Чернігівської області використаний не повністю. Причина не стільки в недосконалому місцевих методів управління. Перераховані проблеми є спільними для всієї України.

Україна має потужний потенціал для розвитку туризму, вигідне географічне розташування в центрі Європи, приємний клімат, численні визначні місця – все це підтверджує, що туристичний потенціал України може стати одним із них. Інструмент прискорення соціально-економічного розвитку країни. Сучасна Україна належить до країн із величезним, але нереалізованим туристичним потенціалом. Основними перешкодами є правові, економічні,

соціальні, екологічні, адміністративні та культурні фактори. Тому українська економіка не отримує великої суми бюджетних надходжень від туризму. Тому, щоб підвищити конкурентоспроможність у сфері дозвілля та розваг в регіоні, ми маємо спочатку вирішити проблему на національному рівні.

Важливими інструментами підвищення конкурентоспроможності туристичної галузі регіону є: державна підтримка інноваційної діяльності через пільгові кредити та податки; фінансування; державні замовлення; прямі інвестиції; митний нагляд; формування інституційної інфраструктури; територіальний маркетинг; регулювання зовн. господарська діяльність; валютний нагляд.

Сьогодні розвиток туристичного потенціалу приносить країні наступні переваги: Збільшення грошових потоків, у тому числі надходження іноземної валюти від іноземних туристів, таким чином збільшуючи доходи населення; Зростання валового національного продукту (ВНП); Збереження культури та історичного спадку; Поповнення бюджету за рахунок збільшення податкових та інших надходжень країни перебування; Створення нових можливостей для працевлаштування, тобто підвищення зайнятості населення; Залучення капіталу, в тому числі іноземного; Розвиваючи туризм, країна поступово розвивається в інших галузях.

Це означає, що збільшення туристичних потоків в Україну матиме потенціал для пожвавлення національної економіки. Водночас варто зазначити, що туризм в Україні зараз переживає непрості часи, кількість туристських прибуттів зменшується з 2014 року.

З огляду на майбутні завдання реінтеграції тимчасово окупованих територій культурна політика вже нині має вибудовуватися. Загалом консолідаційний потенціал культури в Україні не реалізований повною мірою, але культура може бути реальним об'єднуючим фактором з урахуванням різноманітних культурних запитів і потреб українців.

Резюме

Туристсько-рекреаційний потенціал Чернігівської області

Практична значимість полягає у розробці методичних та науково-практичних рекомендацій щодо розвитку туристсько-ресурсного потенціалу та механізму забезпечення внутрішнього та в'їзного туризму в Чернігівській області. Також обґрунтовано низку практичних пропозицій, які можуть бути використані при розробці комплексних програм з розвитку туристично-рекреаційної галузі з позиції підвищення економічної ефективності використання туристсько-ресурсного потенціалу Чернігівського району району Чернігівської області. Методичні розробки дослідження можуть бути використані на інших територіях України при розробці цільових комплексних програм розвитку туристично-рекреаційних послуг.

Resume

Tourist and recreation potential of Chernihiv region

The practical significance lies in the development of methodical and scientific-practical recommendations for the development of tourist resource potential and the mechanism for ensuring internal and inbound tourism in the Chernihiv region. A number of practical proposals that can be used in the development of comprehensive programs for the development of the tourism and recreation industry from the point of view of increasing the economic efficiency of using the tourist resource potential of the Chernihiv district of the Chernihiv region are also substantiated. The methodological developments of the research can be used in other territories of Ukraine in the development of target complex programs for the development of tourist and recreational services.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алешугіна Н. О., Барановська О.В., Барановський М.О. Рекреаційно-туристичні ресурси України з основами туристичного ресурсознавства: навчальний посібник Чернігів: ЧНТУ, 2015. 492 с.
2. Ангелко І. В. Сучасний стан та перспективи розвитку туристичної галузі в Україні. І.В. Ангелко Український соціум. 2014. No 2. С. 71-79.
3. Анюхіна Л. О. Перспективні напрями вдосконалення управління рекреаційною сферою в Україні. Вісник Одеського державного екологічного університету. 2018. No 10. с. 60-71.
4. Бакурова А. В. Основні проблеми туристичної галузі. URL: <http://tourlib.nets>
5. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. Монографія. Київ, Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2016. 395 с.
6. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: (монографія). НАН України. Ін-т регіональних досліджень. Львів, 2017. 288 с.
7. Виноградська А.М. Розвиток українського туристичного бізнесу. Економіка. Фінанси. Право (укр.).2017.No 5.С.13-18.
8. Герасименко В. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с.
9. Головне управління статистики у Чернігівській області.- Режим доступу: <http://chernigivstat.gov.ua>
10. Гудковских М. В. Методика комплексной оценки туристско-рекреационного потенциала. Geographical bulletin. 2017. No1 (40). С. 102-120.
11. Гуцол А. В. Інноваційні технології в туризмі. Северодонецьк: ПП «ПоліграфСервіс», 2015. 343 с.

12. Давидова О. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2015. №7(172). С.65-69.

13. Департамент культури і туризму, національностей та релігій Чернігівської обласної державної адміністрації. URL: <https://www.cult.gov.ua>

14. Дмитрук О. Ю. Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу: навч. посібник О. Ю. Дмитрук. 2-ге вид., випр. та доп. К.: Альтерпрес, 2016. 191 с.

15. Зінов'єв Ф. В., Бартошук О.В. Інноваційні підходи до розвитку туристичної галузі України. Інноваційна економіка. 2016 №4 (30). с. 161-164.

16. Іванов С.В. Економічне відновлення і розвиток країн після збройних конфліктів та воєн: невтрачені можливості для України. Економіка України, 2019, №1, с.75-89.

17. Коломієць К. В., Яворська В. В., Сич В. А. Методологічні підходи щодо формування туристського образу регіону. Вісник Одеського національного університету. Серія Географічні та геологічні науки. 2017. Том 22, Вип. 2. С. 90-103.

18. Корж Н. В., Басюк Д. І. Управління туристичними дестинаціями: підручник. Н. В. Корж, Д. І. Басюк. Вінниця: «ПП «ТД Едельвейс і К», 2017. 322 с.

19. Корнілова Н.В. Проблеми розвитку туризму в Чернігівській області Н.В. Корнілова Географія та туризм. 2010. С. 65-71.

20. Культурні цінності в умовах ведення бойових дій та на тимчасово окупованих територіях: міжнародний досвід й Україна. URL: <https://nlu.org.ua>

21. Міжнародна науково-практична конференція, Дудник І.М., Борисяк О.А Регіональні системи туристичних послуг: методологічний аспект, 16-17 жовтня 2019 р. Х.: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2019 р. 276 с.

22. Методика туристично-рекреаційних досліджень: конспект лекцій для студентів 3 курсу спеціальності 014 Середня освіта (Географія) та 015

Професійна освіта (Туристичне обслуговування) Уклад. О.О. Якута. Рівне: РДГУ, 2017. 56 с.

23. Міден, Е. Справа про підтвердження дворянства генерального обозного Війська Запорозького Якова Юхимовича Лизогуба. Сіверщина в історії України, 10, 2017, 169–172.

24. Муска К. К. Теоретичні підходи до розуміння сутності дефініцій «рекреаційні ресурси» та «рекреаційний потенціал». Глобальні та національні проблеми економіки. 2018. Вип. 21. С. 521-526.

25. Наслідки будуть колосальними: Марченко розповів, як війна вплине на економіку України. Аналітичний портал «Слово і діло». URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/03/14/novyna/ekonomika>

26. ОБЛАСНА ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ЧЕРНІГІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ на 2021-2027 роки. URL:<https://chor.gov.ua>

27. Оборин М.С., Климова Т. Б. Сетевые конструкции в формировании регионального турпродукта. Вестник ВГУ. Сер. Экономика и управление. 2017. № 4. С. 107-115.

28. Організація туризму: підручник І. М. Писаревський, С. О. Погасій, М. М. Покоłodна та ін.; за ред. І. М. Писаревського. Х.: ХНАМГ, 2017. 541 с

29. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія за заг. ред. В.Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с.

30. Офіційний сайт Чернігівської міської ради. URL: <http://www.chernigiv-rada.gov.ua>

31. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. No 326. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>

32. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. (зі змінами). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>

33. Проектний менеджмент: регіональний зріз. Навчальний посібник. За заг. ред. Бутка М.П. К.: "Центр учбової літератури", 2016. 416 с.

34. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15-28 квітня 2022 р.; ред. колегія: І.О. Дегтярьова, В.С. Куйбіда, П.М. Петровський та ін., уклад. Т.О. Мельник. Т. 2 К.: ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. 240с.

35. Рудченко В. Н. Кластеры в туризме: особенности классификации, процесс формирования и методы оценки. Общество. Среда. Развитие. 2016, No 4. С. 12-18.

36. Сафарян А. А. Подходы к оценке туристского потенциала территории. Географический вестник. Туризм. 2015. No 1 (32). С. 89-102.

37. Сич В. А., Топчієв О. Г., Мальчикова Д. С., Яворська В. В. Соціоприродні види діяльності у господарських комплексах країн і регіонів. Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: матер. VIII міжнар. науково-практ. конфер. (Херсон, 4 жовтня, 2019 р.). Херсон, 2019. С. 219-222.

38. Соловійов Д.І. Аналіз тенденцій розвитку туристичної сфери України та науково-методичні напрями вдосконалення її державного регулювання. Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. 2018No1, (9) с. 70–73.

39. Стан туризму в Чернігівській області.- Режим доступу: <http://monitor.cn.ua>

40. Сич В. А. Концептуальні основи розвитку екологічного туризму. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. 2019. No 1 (Вип. 46). С. 173-182.

41. Тонкошкур М. В. Туристське країнознавство: Підручник М. В. Тонкошкур, М.М. Покоłodна, І. Л. Полчанінова; Харк. нац. акад. міськ. Господарства. Х.: ХНАМГ, 2012. 473с.

42. Топчієв О. Г., Коломієць К. В., Сич В. А., Яворська В. В. Структурування рекреаційно-туристичного потенціалу на засадах географічного середовища: Монографія. Кам'янець-Подільський: Видавець Панькова А. С., 2020. 332 с.

43. Трегубов О.С. Особливості туристичної індустрії та її роль в економіці. Економіка і організація управління, 2016. №1(21). С. 190-200.
44. Трохимець О. І. Розвиток туризму в Україні та його стратегічне значення для національної економіки. Держава та регіони: наук.-виробн. журнал. 2017. № 3. с. 62-67).
45. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Н.В. Фоменко. К.: ЦНЛ, 2018. 311 с.
46. Черчик Л. Теоретичні аспекти формування ринку рекреаційних ресурсів. Галицький економічний вісник.2016. № 3.с. 108-112.